

*Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний
університет імені В.Г.Короленка*

Кафедра історії України

Етнографія України

***Методичні рекомендації для
студентів історичного факультету***

Укладач:
кандидат історичних
наук, доцент
кафедри історії
України
Шаповал Л.І.

Полтава — 2011

УДК 39 (477) (072.2)

Етнографія України. Методичні рекомендації для студентів історичного факультету. Укладач Л.І. Шаповал. — Полтава, 2011. — 86 с.

Рецензенти: Р.А. Сітарчук, кандидат історичних наук, професор кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка

Т.В.Оніпко, кандидат історичних наук, доцент Полтавського університету споживчої кооперації України

Друкується за рішенням ученої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка від 24 листопада 2011 року (протокол засідання № 7)

Підписано до друку _____ 2011 року.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 4,0. Наклад 50 прим.

Кафедра історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. 36003, м. Полтава, вул. Остроградського, 2, тел. 7-27-25

© Л.І. Шаповал, 2011

Передмова

Етнографія — наука про народи (етноси) світу, що вивчає проблеми етно – та націогенезу, етнічної історії, міжнаціональних відносин, етнонаціональних процесів, особливостей духовної і матеріальної культури (народних вірувань, знань, побуту, мистецтва). Зародженню етнографії як науки передував значний період накопичення етнографічних знань, починаючи з часу існування Давньоруської держави, що визначений хронологічно добою середньовіччя. Першим свідченням зародження української етнографії стала «Програма» для опису України Ф.Туманського та спеціальна народознавча розвідка Г.Калиновського «Опис весільних українських простонародних обрядів». Українська етнографія зароджувалася на народознавчій основі, на ґрунті фольклору і літератури, концентруючи головну увагу на дослідженні духовної культури. Біля своїх витоків вона формувалася переважно як описова дисципліна, яка ґрунтувалася на базі трьох народознавчих центрів: Харківського і Київського університетів та Львова. Нині українська етнографія, традиційно поєднуючи два рівні досліджень: описовий і узагальнюючий, тяжіє до етнологічного, теоретичного осмислення накопиченого матеріалу.

Вивчення курсу «Етнографія України» є вкрай важливим для студентів історичного факультету у зв'язку з необхідністю долучення до здобутків людства в сфері духовної і матеріальної культури, прищеплення любові у молоді до духовних надбань українського суспільства.

Актуальність його вивчення обумовлена пріоритетами розвитку педагогічної думки в Україні на сучасному етапі, вироблення виховного ідеалу сучасної педагогіки, сформованого на основі національного колориту, виховання національної свідомості, поваги до національних символів, збереження звичаїв і традицій українського народу.

Мета курсу — ознайомити студентів з основними поняттями української етнографічної (етнологічної) науки, з її методологією і завданнями. В ході вивчення курсу студенти аналізують етапи етнічного розвитку українців, основні риси їхньої матеріальної і духовної культури, суспільні відносини, звичаї та обряди, народне мистецтво, фольклор тощо. Курс спрямований на виховання поваги до культури власного народу, його минулого і культурних надбань усіх етнічних спільностей, які проживають на території України.

Курс спрямований на вирішення таких завдань:

- вивчити понятійний апарат і методологію української етнографії, її становлення і розвиток;
- ознайомитися з походженням та етнічною історією українців, основними етапами етнодемографічного розвитку;

- охарактеризувати історико-етнографічне районування України, етнографічні групи українського народу, етнорегіональну і національну символіку;
- дослідити основні риси сільськогосподарської культури, поселення, двір і житло, основні комплекси одягу етнографічних районів;
- виокремити народні промисли і художні ремесла, особливості матеріальної культури в різних районах України;
- розкрити суспільні відносини на Україні в їх історичному розвитку, громадський та сімейний побут, народний етикет;
- визначити основні ознаки фольклору і усної народної творчості, календарні свята і обряди, народні знання і повір'я;
- охарактеризувати етнічні спільності та їх культуру в сучасній Україні.

У методичних рекомендаціях наведені плани лекційних і семінарських занять та завдання для індивідуальної і самостійної роботи студентів денного відділення. Виконання цих завдань студентами заочного відділення може бути зараховано як контрольна робота. Рекомендації містять одиниці літератури, які можна використати для підготовки і перевірки знань студентів у вигляді підсумкового модульного контролю (кредитно-модульна система оцінювання).

Види навчальної діяльності студентів:

Лекція. На лекціях викладач дає студентам головні напрями вивчення теми, пропонує основну й додаткову літературу, висвітлює найбільш важливі питання, показує приклад аналізу літературних явищ, скеровує процес подальшого самостійного осмислення студентами матеріалу. Лекція не є пасивним для студента видом навчальної діяльності. Вона потребує спеціальної підготовки (читання художніх текстів, уміння поставити запитання, вести діалог з викладачем та ін.).

Практичне заняття поглиблює знання, отримані під час лекції. До практичного заняття студенти повинні опрацювати необхідну наукову та науково-методичну літературу з теми, відобразити це у своїх конспектах. На практичному занятті студент повинен вільно й розлого висловлюватися щодо того чи іншого питання теми, спираючись на додатковий матеріал, а також на знання наукової (основної і додаткової) літератури до теми. Важливим є виконання окремих видів самостійної роботи до теми практичного заняття, яка оцінюється окремо.

Індивідуальна робота студентів та її види (тестування, анкетування, реферат, консультація, письмова робота):

Індивідуальна робота студентів є формою організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для як найповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність. Види індивідуальної роботи студентів у процесі вивчення курсу «Етнографія України»: тестування, анкетування, опитування, реферат, консультація.

Тести є ефективною формою підготовки до практичного заняття, а також для самоперевірки студента. Тести застосовуються не тільки в поза аудиторній роботі студентів, але й в аудиторній, для контролю якості знань.

Анкетування це спосіб одержання вченим-етнологом, дослідником вербальної інформації під час опитування населення, що передбачає особистий контакт із людьми. Сучасні етнологи використовують такі типи етнографічних анкет:

- анкети, на які репрезентанти інформації відповідають самостійно;
- анкети, які заповнюються за відповідями респондентів за програмами - питальниками (тематичні анкети, тимчасові анкети)

Крім того, кожний студент протягом вивчення курсу повинен написати під керівництвом викладача один реферат на одну з обраних тем (обсяг – 10-15 сторінок). Результати тестування і реферати оцінюються окремо й фіксуються в журналі академічної групи.

Викладач надає індивідуальну допомогу студентам у формі **консультацій**, пояснюючи складні моменти теми, спрямовуючи діяльність студентів, допомагаючи їм правильно організувати свою роботу.

Самостійна робота та її види. Самостійна робота є основним способом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять, без участі викладача. Самостійна робота студента над засвоєнням навчального матеріалу з дисципліни може виконуватися в бібліотеці, навчальних кабінетах, комп'ютерних класах, а також у домашніх умовах. До кожного практичного заняття студент отримує певну самостійну роботу (наприклад, проаналізувати особливості традиційного житла, світоглядні уявлення, народні знання, громадський та сімейний побут українців тощо), яка оцінюється окремо й фіксується в журналі академічної групи.

Форми контролю успішності студентів:

Оцінювання навчальних досягнень студента здійснюється у формі **поточного, модульного та підсумкового контролю.**

Поточний контроль. Поточний контроль спрямований на перевірку систематичності роботи студентів, рівня засвоєння матеріалу протягом

викладання курсу. Здійснюється під час проведення аудиторних та поза аудиторних занять. Форми проведення поточного контролю визначається викладачем. Результати поточного контролю фіксуються в журналі успішності академічної групи.

Модульний контроль. Модульний контроль здійснюється як підсумок роботи студента протягом вивчення окремого модуля за результатами опанування теоретичного та практичного матеріалу, передбаченого модулем. Форми проведення модульного контролю – контрольна робота, тестування, усне опитування (колоквиум). Модульний контроль може бути проведений під час практичних занять або в поза аудиторний час. До модульного контролю допускаються студенти, які виконали всі види робіт, що є складовими модуля.

Підсумковий контроль. Після виконання усіх видів роботи. форм поточного й модульного контролю студенту необхідно підтвердити якість знань протягом підсумкового контролю. Підсумковий контроль дозволяє покращити загальну оцінку студента.

Оцінювання навчальних досягнень студентів:

Структура навчальної дисципліни (протягом семестру) складається з чотирьох основних модулів, на які виділяється рівна кількість балів (20 балів), а також підсумкового контролю (20 балів).

Остаточна оцінка з навчальної дисципліни визначається як підсумкова оцінка результатів засвоєння окремих модулів плюс бали, отримані за підсумковий контроль (накопичувальна система).

Якщо студент вважає суму балів, отриманих за вивчення модулів, достатньою, він може відмовитися від підсумкового контролю. Якщо ж він бажає покращити свої результати, підсумковий контроль забезпечить його право вибору.

За результатами вивчення навчальної дисципліни протягом одного семестру студент набирає 1-100 балів.

Академічні успіхи студента визначаються за допомогою 100 - бальної системи оцінювання з обов'язковим переведенням оцінок до національної шкали та шкали ECTS.

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою навчального закладу
A	відмінно	90 – 100
BC		
DE	добре	75 – 89
FX	задовільно	60 – 74

F	незадовільно з можливістю повторного складання незадовільно з обов'язковим повторним курсом	35 – 59 1 – 34
---	--	-----------------------

Якщо формою контролю є залік, то студент набирає – 60 балів і більше – «зараховано», 59 і менше балів – «не зараховано».

Додаткові бали (до 20 балів) можуть бути зараховані студентів викладачем за активну участь у виховних заходах, творчих розробках пов'язаних із вивченням навчальної дисципліни.

За результатами навчання визначається рейтинг кожного студента з дисципліни.

Критерії оцінювання знань студентів

Підготовка до **практичного заняття** передбачає опрацювання основної літератури у визначеному обсязі, вибіркоче знайомство з додатковою літературою, оцінюються знання питань практичного заняття, повнота їх викладу, до уваги береться також активність студентів під час занять, участь у дискусіях, виконання завдань до семінарів.

Реферат оцінюється за повноту розробки проблеми, знання й використання наукових джерел з теми, логічність побудови роботи, володіння методологією дослідження, новизну вирішення проблеми, самостійність і творчість при виконанні роботи, стиль викладу оформлення (план, посилання, висновки, список використаної літератури, використання текстів оригіналів та ін.)

Під час **модульного чи підсумкового контролю** враховуються знання студентами питань курсу, обов'язкових та додаткових джерел, ключових теоретичних понять, повнота відповіді, розуміння матеріалу, аргументованість відповіді, підтвердження теоретичних положень етнографічними фактами, вміння й навички аналізу праць відомих вітчизняних етнографів.

Рівні навчальних досягнень студентів	Критерії
Високий (А, відмінно, зараховано, 90-100 балів)	Студент вільно володіє матеріалом, розуміє перебіг і взаємопов'язаність явищ літературного процесу, володіє навичками цілісно-комплексного аналізу етнографічних праць, виявляє творчі здібності, самостійно оцінює окремі етнографічні явища, показує знання різних джерел інформації (науково-критичної, монографічної літератури, творчо використовує відібраний матеріал, наводить приклади, аргументує власні судження з опорою на етнографічні праці.

Достатній (BC, добре, зараховано, 75 – 89)	Студент володіє матеріалом і навичками цілісного аналізу етнографічних праць, дає визначення етнографічних понять з посиланням на текст, наводить приклади на підтвердження певних суджень, добирає аргументи на підтвердження висловленого судження або висновку, вміє систематизувати набуті знання, грамотно їх викласти, припускає незначні граматичні та фактичні помилки.
Середній (DE, задовільно, зараховано, 60-74 бали)	Студент володіє матеріалом, відтворює незначну його частину, дає визначення етнографічного терміну без посилання на текст, студент володіє окремими навичками аналізу етнографічної праці, припускає граматичні та фактичні помилки.
Низький (FX, F, незадовільно, не зараховано, 35 – 59, 1 – 34)	Студент відтворює матеріал на елементарному рівні або не відтворює його взагалі; називає окремі етнографічні праці чи явища, не усвідомлюючи їхнього змісту; припускає грубі помилки у відповідях або не дає правильної відповіді на питання

Компетенції, які необхідно розвивати в результаті вивчення навчальної дисципліни

Студент повинен знати:

1. Основні поняття української етнографічної науки, її методології і завдання.
2. Етапи етнічної історії населення України, формування етнічної території, особливості етнодемографічного розвитку.
3. Історико-етнографічне районування України, етнографічні групи українського народу, етнорегіональну і національну символіку.
4. Основні риси сільськогосподарської культури, поселення і житла, комплекси одягу етнографічних районів України.
5. Народні промисли і художні ремесла, традиції народного харчування, особливості матеріальної культури в різних районах України.
6. Суспільні відносини на Україні в їх історичному розвитку, громадський та сімейний побут, народний етикет.
7. Основні ознаки фольклору і сучасної народної творчості, календарні свята і обряди, народні знання і вірування.

Студент повинен мати навички у класифікації і вивченні етнографічних джерел, знати особливості складання наукової етнографічної програми, володіти методикою етнографічних досліджень.

Робота студентів протягом вивчення курсу «Етнографія України» повинна бути свідомою і систематичною. Щодня треба виділяти час для читання теоретичних праць із рекомендованого списку літератури до практичних занять. Два – три рази на тиждень обов'язково слід приділити час роботі в бібліотеці для опрацювання необхідної монографічної та науково-критичної літератури.

Різні види самостійної роботи, що пропонуються для кожного заняття, виконується на окремих аркушах, їх здають по закінченню кожного практичного заняття викладачеві, а потім, після отримання оцінки, збирають в окрему теку.

Тему реферату студент обирає на початку вивчення курсу, погоджує з викладачем план і літературу до реферату, згодом – написання окремих розділів реферату.

Перевірка знань студентами основного категоріального понятійного апарату навчальної дисципліни здійснюється викладачем під час практичного заняття або в поза аудиторний час.

Розрахунок балів на 3-й семестр для історичного факультету

	<i>Лекції (години)</i>	<i>Практичні заняття (години)</i>	<i>Кількість рефератів</i>	<i>Самостійна робота (години)</i>	<i>Індивідуальна робота (години)</i>	<i>Усього годин</i>
Модуль 1	4	2	1	4	4	14
Модуль 2	4	4	1	8	8	24
Модуль 3	10	6	1	8	8	32
Модуль 4	10	8	1	10	10	38
Форма контролю	Е К З А М Е Н					0
Усього	28	20		30	30	108

Лекція в організації самостійної роботи студентів

Лекція латинською мовою означає «читання» тобто систематичне, цілісне, аргументоване, усне викладення навчального матеріалу. Курс лекцій не може дати вичерпних знань з «Етнографії України» без ознайомлення студентів методологією предмета та самостійної роботи над ним. Подальшу роботу студент повинен виконувати самостійно, в тому числі на семінарських заняттях.

Провідна роль під час лекції, безумовно, належить викладачу. Разом із тим ефективність лекції залежить не тільки від її якості, досвіду та майстерності викладача, а й від уміння студентів її слухати, розуміти та записувати. Якість

засвоєння змісту лекції студентами значною мірою зумовлена їх особистою увагою, зацікавленістю, прагненням опанувати лекційний матеріал.

Слухання лекції – творчий процес, напружена розумова робота студентів, яка супроводжується особливою психологічною підготовкою до активного сприйняття інформації. Правильне слухання передбачає проникнення в смисл кожної думки, кожного вислову викладача. Слухаючи лекцію студент сприймає матеріал, осмислює й прагне його зрозуміти. Тому основою глибокого засвоєння змісту лекції є увага слухачів, тобто їх мимовільна чи довільна зосередженість на певному об'єкті діяльності. Важлива особливість уваги – здатність зосереджуватись одночасно на кількох об'єктах, що дає студенту можливість конспектувати думки викладача, продовжуючи його слухати. Необхідно уважно стежити не тільки за логікою міркувань лектора. Осмислюючи послідовність викладу матеріалу, а й за виразом обличчя, інтонаціями його голосу, жестами, що в комплексі краще допомагає зрозуміти й засвоювати зміст лекції, виділяти аргументи, узагальнення, висновки, фіксувати їх у конспекті.

На процес сприйняття впливають різні чинники – минулий досвід, раніше накопичені знання, які дають змогу студенту передбачати зміст лекції, сприяють розумовій активності. Адже новий лекційний матеріал краще засвоюється й запам'ятовується, коли він сприймається на певні попередні знання, логічно пов'язаний з ними, доповнює й розвиває їх. У зв'язку з цим студентам, які вивчають етнографію України, для того щоб краще підготуватися до чергової лекції. Необхідно глибоко усвідомити зміст попередньої, уважно прочитавши свої записи та відповідний розділ підручника чи посібника, а також ознайомитися з матеріалом наступної лекції з метою встановлення смислового та логічного зв'язку між ними. Щоб активізувати роботу студентів, зробити її цілеспрямованою, викладач напередодні лекції пропонує спеціальні завдання, спрямовані на зіставлення різних думок, на порівняння різних підходів, на добір фактичного матеріалу тощо. Таким чином, у процесі попередньої підготовки до лекції студенти отримують певне уявлення про матеріал, який під час аудиторних занять потрапляє на вже підготовлений ґрунт. Це дає змогу підвищити ефективність сприйняття лекції, зробити її конспектування більш змістовним.

Закріплення нового матеріалу забезпечується внаслідок запам'ятовування. Запам'ятати основний зміст лекції означає логічно пов'язати його зі знаннями, які студент вже має. Логічно-смислове запам'ятовування ґрунтується на глибокому проникненні в сутність явища чи події, аналізі інформації, виявленні найсуттєвішого, узагальненні. Тому студентам необхідно постійно розвивати і вдосконалювати таке вміння. Мимовільне запам'ятовування лекції відбувається без вольових зусиль слухача, адже значний інтерес до почутого, наявність зв'язку нової інформації з власними знаннями зумовлює запам'ятовування шляхом логічної переробки нового матеріалу. Слід враховувати, що обидва

види пам'яті ефективні на лекції лише за умови розумової активності студентів. Розумовий розвиток студента відбувається за умови осмисленого запам'ятовування, свідомого засвоєння знань, набутих на лекції. Водночас, студент повинен враховувати, що процесу запам'ятовування протистоїть забування – процес пам'яті, який призводить до втрати чіткості та зменшення обсягу закріпленого в пам'яті матеріалу. Найшвидше воно відбувається відразу після сприйняття матеріалу. Учені доводять, що вже через одну годину після зачитування логічно пов'язаного матеріалу в пам'яті слухача залишається близько 70 % інформації, через 3-4 дні – 45% , через 2 тижні – 30%. Основними засобами проти забування є повторення (неодноразове відтворення матеріалу) та заучування (багаторазове повторювання), а також застосування знань на практиці (наприклад, під час семінарських занять). Дуже корисним в організації самостійної роботи студентів є метод повторення. Його використання дає змогу ліквідувати можливий розрив між пройденим матеріалом, і тим, який вивчається; допомагає систематизації матеріалу тощо. Хоча слід враховувати, що в процесі навчання неможливо повністю виключити заучування, адже окремі факти, дати, імена, цифри запам'ятовуються головним чином шляхом кількарізного повторення.

Лекцію необхідно не тільки уважно слухати й ретельно засвоювати, а й обов'язково записувати. За правильною організації самостійної роботи одночасне конспектування та слухання лекції не послаблює, а навпаки, посилює увагу студента. Конспектування («конспект» латинською мовою означає «огляд») – важлива складова самостійної роботи студентів. Його сутність полягає в процесі розумового засвоєння та стислому викладенні прослуханого чи прочитаного. Конспектування змісту лекцій дисциплінує мислення студента, змушує його продумувати, відбирати й узагальнювати лекційний матеріал, розвиває уміння самостійно викладати свої думки, логічно пов'язувати їх між собою, активізує роботу пам'яті, полегшує запам'ятовування, створює основу для подальшого відтворення матеріалу. Вміло написаний конспект дає змогу легко згадати лекцію, вільно орієнтуватися в її змісті. Все це допомагає в подальшому самостійному вивченні етнографії України, в тому числі при підготовці до семінарських занять.

Однак слід враховувати, що конспектування лекції – досить складна форма самостійної роботи, оскільки вона обмежена в часі, протягом якого необхідно зробити запис. Деякі студенти не записують зміст лекції, доводячи, що її конспектування заважає уважно слухати викладача, сподіваючись запам'ятати або використати записи однокурсників. Натомість, враховуючи, що конспект є індивідуальним посібником, а кожному запису притаманні певні особливості, студент повинен створювати його самостійно. Частина студентів замість конспекту прагне скласти детальний план теми лекції або записати, на їхню думку, найголовніше, що також не дає необхідного позитивного результату, адже відсутність пропущеної основної інформації з часом

призводить до руйнування логічної побудови лекційного матеріалу, робить неможливим його відновлення. Інші студенти, навпаки, не бажаючи глибоко вникати в зміст інформації, намагаються записати лекцію майже дослівно, благаючи викладача говорити повільніше. При цьому ігнорується той факт, що записування не повинно бути механічним, що воно має не заважати, а допомагати студентові зосереджувати увагу. Усі ці підходи є помилковими, адже блокуються активне сприймання, робота власної думки під час лекції, а витрата часу є непродуктивною.

Розумова робота студента під час конспектування лекції полягає в тому, щоб чітко зрозуміти тему і план викладу матеріалу, вміти відрізнити істотне від другорядного, усвідомити зв'язок між окремими положеннями, засвоїти закономірності, гіпотези, оцінки та висновки. Для цього необхідно, щоб студент уважно слухав і раціонально записував, тобто конспектував лише головні ідеї, концептуальні положення та висновки, а також їх докази, аргументи, щоб виділити в лекції найсуттєвіше для конспектування, студентам необхідно уважно стежити за характером викладу матеріалу. Тоді неважко помітити, що найважливіші думки виділяються лектором різними прийомами – темпом мови, інтонацією, повторами, безпосереднім підкресленням тощо. Як правило, чим складніший зміст лекції, тим повільніше вона викладається. Її швидкість уповільнюється на тому місці, де рекомендується зробити запис. Осмислення лекції дає змогу студентові виділити й записати головні положення, після чого – фіксувати аргументи та факти, які або передують висновкам, або викладаються після висновків як їх докази. Загалом запис лекції має бути максимально стислим, але конкретним і точним за змістом.

При конспектуванні лекції рекомендується враховувати її структуру, що як правило, складається з трьох частин: вступу, основного змісту та висновків. У вступі викладач визначає предмет лекції. Формулює її актуальність, мету, головну ідею, вказує джерела і літературу, рекомендації щодо подальшого самостійного вивчення теми. У цій частині лекції важливо зрозуміти й записати формулювання мети лекції та її головної ідеї, оскільки в них визначається завдання, проблемна ситуація, яка буде вирішуватися студентами під керівництвом викладача. У другій частині лекції висвітлюються головні питання її змісту. З кожного питання формулюються короткі висновки, робляться узагальнення, які завершують певну частину змісту лекції й підводять її до наступного розділу. Все це студенту необхідно конспектувати. При цьому записи мають складатися не тільки з теоретичних положень і висновків. Бажано й доцільно, щоб вони супроводжувалися необхідними фактами, що підтверджують ці положення. Важливим є конспектування загальних висновків лекції де підбивається логічний підсумок розкритої теми, формулюються загальні положення, рекомендації.

Суттєву роль відіграють форма й техніка конспектування лекції. Записи мають бути зручними для їх подальшого використання та економними за

технікою виконання. Зошит для запису має містити великі поля, куди вносяться доповнення, власні думки при подальшій самостійній роботі з етнографічними джерелами та відповідною літературою. Можна робити записи й на окремих аркушах. При підготовці до виступу на семінарських заняттях ці аркуші легко підібрати з різних конспектів і звести їх разом. У результаті звичайний конспект перетвориться в тематичний, тобто присвячений якійсь одній проблемі.

Для студента важливо оволодіти вмінням виділяти окремі положення, висновки, їх докази та обґрунтування. Таке розчленування змісту конспекту має виділятися абзацами, підкреслюватися, виявлятися у самій формі запису. Інколи в тексті залишають вільне місце для наступної вставки пропущеного матеріалу. У складанні конспекту студенту допомагають студенту допомагають навички використовувати поля, колонки, умовні знаки, підкреслення окремих положень, термінів, важливих дат, фактів тощо.

З метою прискорення темпу конспектування, звільнення часу для розумового сприймання змісту лекції застосовуються скорочення окремих слів. Як правило, при конспектуванні лекції студенти використовують власну систему скорочень, яка виробляється поступово й постійно вдосконалюється.

Рекомендуємо дотримуватися таких корисних порад:

- скорочуйте назви, які можна скоротити, застосовуйте аббревіатуру;
- використовуйте наукові знаки, загальновідомі символи, наприклад: =; -; ≤; ≥; ≈; ≡; /; × ; % тощо;
- терміни, словосполучення подавайте у вигляді загальноприйнятих скорочень, що корисно запозичити студенту для конспектування найуживаніших слів. Наприклад, слово держава – д-ва; національний – «нац.»; область – «обл.»; сільське господарство – «с/г»; звичаєве право – «з/п» тощо.

Оволодіння певними елементами «стенографії», які можна кваліфікувати як робочі скорочення, дасть змогу значно продуктивніше використовувати час. Разом із тим важливо, щоб такі скорочення не ускладнили читання власних записів, адже випадкові скорочення призводять до того, що через певний час їх важко чи взагалі неможливо зрозуміти. У результаті конспект стає незрозумілим, тому найзручніше спочатку подати термін чи словосполучення повністю, а в дужках чи на полях – його скорочений варіант. У такому разі місце запису першого скорочення можна буде легко знайти.

Конспект лекції бажано опрацювати того ж дня, коли вона була прослухана. Необхідно уважно прочитати записане, підкреслити чи якимось чином виділити найголовніше, пронумерувати окремі положення, тези, доповнити пропущене, виправити помилки, уточнити значення окремих слів, фраз, незрозумілих скорочень тощо. Особливу увагу слід приділяти термінологічно-понятійному апарату, якщо в лекції містяться нові, незнайомі поняття, терміни, імена, то їх треба засвоїти. Все це дає можливість уявно відтворити лекцію, проаналізувати й осмислити матеріал, а отже, ґрунтовніше його засвоїти. При

подальшому самостійному вивченні теми лекції попередні записи доповнюються новими, взятими з посібників, підручників. Таке систематичне поповнювання, що супроводжується самостійною критикою й аналізом поданого викладачем навчального матеріалу, розвиває глибокі знання, навички систематичної праці над книгою, сприяє формуванню самостійного мислення.

Отже, студент повинен сумлінно працювати до лекції, під час лекції та після лекції. Слід зазначити, що вміння слухати, засвоювати, конспектувати й опрацьовувати лекцію дається не одразу, а набувається з досвідом, завдяки наполегливості та працьовитості студентів. Проте цими навичками повинен оволодіти кожний студент, який прагне вивчати не тільки етнографію України, а й інші предмети. Необхідно підкреслити, що лекції з етнографії України читаються в тісному зв'язку з семінарськими заняттями. Фактично відбувається їх чергування: лекція – семінарське заняття, знову лекція і т. д. За такої системи організації вивчення етнографії України є можливість раціонально поєднати лекції та семінарські заняття із самостійної роботи студентів, суттєво покращивши рівень засвоєння студентами програмного матеріалу.

Самостійна підготовка студентів до семінарських занять

Семінар («семінар» латинською мовою означає «розсадник», а в буквальному розумінні – поширення знань шляхом усних виступів і обговорень) у вищій школі – це активна форма начального процесу, вид практичних занять, який передбачає обговорення під керівництвом викладача підготовлених студентами доповідей і повідомлень чи проблемного, заздалегідь не підготовленого питання, участь студентів у дискусіях, виступи з доповненнями до відповідей колег.

На семінарах студенти розширюють, поглиблюють і зміцнюють набуті на лекціях і під час самостійної роботи знання, накопичують у пам'яті нові факти, положення, вчать критично аналізувати документи і матеріали, набувають навиків публічних виступів, ведення полеміки, обстоювання власних поглядів, виробляють уміння користуватися науковою термінологією й поняттями. Участь у підготовці й обговоренні питань, які виносяться на семінарське заняття, допомагає глибше засвоїти етнографію України, розвиває самостійність у підходах до аналізу актуальних питань соціально-економічного, суспільно-політичного, культурного та релігійного розвитку на різних етапах вітчизняної історії.

Залежно від мети, завдань і змісту у вищій школі використовуються різні типи семінарських занять. Кожний з них має особливу структуру і методику проведення. Передусім слід підкреслити важливість проведення вступних семінарських занять, тобто на початку вивчення всього курсу чи певного періоду історії етнографії України. Такі заняття проводяться з метою викликати інтерес до семінарської роботи, психологічно підготувати студентів до цього

виду навчання, надати план занять, список літератури та джерел, методичні поради тощо. Це сприяє усвідомленню студентами важливості семінарської роботи, необхідності брати в ній активну участь.

Семінар – (розгорнута бесіда) найбільш поширений на першому курсі. Характерною особливістю є чітко сформульовані, тісно пов'язані між собою питання певної теми, які формулюються як пізнавальне завдання і на які студенти мають давати відповіді в результаті самостійного вивчення програмного матеріалу. Цей вид семінару не передбачає підготовки письмових доповідей чи рефератів, але вимагає знання фактичного матеріалу з того чи іншого питання, уміння аргументовано викласти свої знання в усній формі. У результаті бесіди з одним студентом заняття поступово переростає в розгорнуту бесіду з іншими учасниками семінару, з'ясовуються другорядні питання, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу. Надалі вирішення одного пізнавального завдання приводить до постановки й розв'язування наступного.

Структурно **семінар-бесіда** має обов'язкові складові, які викладач раціонально використовує в процесі роботи:

1. Вступне слово керівника семінарського заняття, під час якого він визначає місце питань, що виносяться на обговорення, із етнографії України. Їх зв'язок з питаннями, що вивчалися раніше, ставить конкретне завдання цього семінарського заняття.

2. Основна частина семінару, на яку відводиться найбільше часу, – це бесіда з питань, що виносяться на заняття. Викладач ставить запитання до всієї групи, але вибирає серед бажаючих того, хто буде відповідати першим. Надалі до обговорення питань залучаються інші студенти, які доповнюють чи виправляють своїх попередників. Так семінарське заняття переростає в розгорнуту бесіду з групою.

3. Заключне слово керівника семінару до окремого питання потрібне, якщо проблема не з'ясована повністю чи розкрита неправильно. За цих умов викладач зобов'язаний доповнити чи уточнити питання. Натомість заключне слово після закінчення розгляду всієї теми наприкінці заняття обов'язкове. Викладач оцінює рівень підготовки студентів до заняття, виставляє відповідні бали, підбиває підсумки та робить узагальнення з теми, дає завдання на наступне заняття.

Семінар – доповідей і повідомлень ставить вищі вимоги до студентів на всіх етапах підготовки до нього. Ретельно готуючись до цього виду семінарських занять, студенти ґрунтовно вивчають і конспектують різні джерела та літературу, продумують відповіді на питання, винесені для розгляду. Під час семінару доповідачі послідовно й логічно викладають свої думки, аргументуючи їх конкретними фактами. Інші студенти уважно слухають виступаючого, зазначають слабкі та сильні сторони його доповіді з метою доповнити, виправити колегу чи вступити з ним у полеміку. Цей вид семінарського заняття дає змогу обговорювати спеціально підготовлені студентами письмові доповіді – реферати, заздалегідь визначати опонентів.

Викладач повинен стимулювати підготовку до заняття студентів (наприклад, за допомогою масового експрес-опитування), адже за цієї форми занять дехто може проігнорувати підготовку до семінару, покладаючись на своїх колег-доповідачів. Натомість бажано, щоб усі студенти готувалися виступити і в ролі доповідача, і в ролі опонента, залежно від «сценарію», який запропонує викладач. Структурно семінар доповідей і повідомлень складається з таких елементів: вступне слово керівника семінару, доповіді студентів з окремих питань, обговорення та оцінювання кожного виступу, підбиття підсумків заняття викладачем.

Семінар – диспут – один із найефективніших методів активізації процесу самостійного мислення. Дискусія, тобто колективне обговорення питань, інколи виникає стихійно, під час проведення й інших типів семінару, інколи планується викладачем заздалегідь у формі семінару-диспуту. Семінари дискусійного характеру сприяють виробленню в студентів уміння обговорювати проблеми і знаходити шляхи їх вирішення, висловлювати й аргументувати свої погляди. Слухати один одного. Виступати в ролі критиків.

Ефективність проведення дискусії досягається за умови дотримання такої схеми проведення семінарського заняття: спочатку висувається проблема (завдання), яка потребує вирішення; далі визначається гіпотеза, створюється ситуація, за якої учасники семінару повинні самостійно з'ясувати проблему; нарешті відбуваються науковий пошук, вирішення проблеми шляхом зіставлення різних думок, їх аргументації та доказу на основі раніше набутих знань.

Враховуючи певні особливості при підготовці до семінару-диспуту з етнографії України, **рекомендуємо використовувати деякі поради:**

Готуючись до диспуту, необхідно виділити основні поняття, пов'язані з предметом обговорення, уточнити значення термінів, які передбачається використати. Важливо, щоб студенти, які беруть участь у дискусії, вкладали в терміни та поняття однаковий зміст. Інакше можливі двозначність, нерозуміння позиції опонента. Починайте спростовувати конкретні положення лише після того, як з'ясували предмет диспуту, уважно вислухали й переконалися, що правильно зрозуміли позицію опонента, чітко визначили розходження з власною думкою. Ставлячись з повагою до поглядів і переконань свого опонента, водночас намагайтеся передусім довести внутрішню суперечність положень, які він обстоює. Висуваючи тезу (думка, правильність якої треба довести), добирайте докази й аргументи (положення, за допомогою яких обґрунтовуються тези), стежте за їх логічністю, щоб у них не було суперечностей. Для прикладів добирайте типові, а не випадкові факти. Не плутайте спростування способу доведення, який застосував опонент, і сутності самої тези. Критикувати треба неправильну думку, а не самого опонента. Пам'ятайте, що в суперечці не слід переходити на особистості, принижувати гідність опонента, ображати його різкими або грубими словами. Визначивши

помилкові докази, спробуйте довести, що ці докази не стосуються безпосереднього предмета обговорення і не доводять правоти опонента. Ставте опоненту точні й чітко сформульовані, зрозумілі, коректні запитання. Не плутайте при цьому звичайне запитання з риторичним, яке не потребує відповіді.

Отже, особливості проведення будь-якого виду семінарського заняття свідчать, що воно безпосередньо пов'язане із самостійною роботою студентів (СРС), передбачає вироблення студентом на основі вивченого матеріалу власного погляду на конкретну проблему, формування самостійного та оригінального мислення. Кожен студент повинен усвідомити, що семінар проводиться не лише заради перевірки й оцінювання успішності його знань. У процесі практичної роботи необхідно прагнути з'ясувати причини власних успіхів і невдач, використовувати позитивний досвід своїх колег, щоб надалі ще ефективніше проводити самостійну роботу. Сумлінна систематична самостійна підготовка й активна участь у роботі семінару – обов'язкова вимога до всіх студентів. Тому важливо, щоб на кожному семінарському занятті активно працювало якомога більше студентів, адже, сама їх недостатня підготовленість є основною причиною незадовільної роботи на семінарських заняттях. На жаль, деякі студенти обмежуються переписуванням рекомендованого навчального матеріалу, зачитуючи готові тексти на семінарі. Інші при підготовці до семінару з етнографії України використовують лише один підручник (посібник) чи конспект лекцій. Часто причина полягає в дефіциті часу, завантаженості з інших, передусім професійно орієнтованих дисциплін. Така «самостійність» має формальний характер, адже вона є неповною й приносить значно менше користі, ніж активна пізнавальна діяльність.

Поради загального характеру, які необхідно послідовно використовувати при підготовці до семінарського заняття:

1. Докладно ознайомтеся з темою і планом заняття, кожним на розгляд питань.
2. Знайдіть і замовте у бібліотеці відповідні рекомендовані джерела та літературу, насамперед обов'язкову.
3. Прочитайте документальні етнографічні джерела й основну літературу до кожного з питань семінару, намагаючись осмислити прочитане.
4. Законспекуйте необхідний матеріал, виписіть цитати.
5. Те саме зробіть із додатковою літературою, маючи на меті з'ясувати окремі деталі того чи іншого питання.
6. Складіть план і текст свого виступу на семінарському занятті з кожного питання.

Загальні рекомендації до самостійної роботи студентів (СРС)

Самостійна робота студентів (далі СРС) – одна з основних форм навчального процесу в сучасній вищій школі, головний засіб опанування програмного матеріалу і практичних умінь. У структурі навчального процесу вона здійснюється, з одного боку, поза межами аудиторних занять, коли студент в основному індивідуально оволодіває знаннями, спираючись при цьому на певні вказівки та поради викладача. З іншого боку, самостійна робота – це систематична, цілеспрямована праця студента, що здійснюється під час аудиторних занять, на яких він слухає, засвоює, конспектує лекції; бере участь у семінарських заняттях тощо. Сьогодні, у зв'язку з упровадженням сучасних технологій навчання, відбувається активна переорієнтація зі звичайного інформування студентів, запам'ятовування ними значного обсягу інформації на всебічний розвиток особистості, самостійне здобуття знань, набуття певного досвіду індивідуальної науково-творчої роботи тощо. СРС дає можливість реалізувати найголовніші завдання індивідуальної роботи при вивченні етнографії України – добитися міцного засвоєння студентом програмного матеріалу, глибокого знання найважливіших етнографічних джерел, уміння знаходити й аналізувати відповідну навчальну та наукову літературу, виділяти найголовніше, робити правильні висновки й узагальнення, формувати власний погляд на проблеми.

Для того щоб опанувати курс «Етнографія України», скласти залік та іспит, студент повинен оволодіти методикою (слово «методика» давньогрецькою мовою означає «спосіб пізнання») індивідуальної роботи, тобто навчитися самостійно вирішувати чимало питань, які постають перед ним. Правильна організація самостійної роботи дає можливість розширити і систематизувати свої знання, вчить раціонально використовувати вільний час, самостійно контролювати й оцінювати індивідуальну працю, підвищує результативність засвоєння знань. Працюючи вдома чи в бібліотеці, студент вчиться стежити за науковою інформацією, останніми досягненнями історичної науки, опановує ефективні індивідуальні прийоми пізнання, що дають змогу з найменшими витратами сил і часу отримувати знання з різних джерел тощо.

Слід наголосити, що ефективна СРС можлива лише за умови відповідного інформаційно-методичного забезпечення навчання, тобто підготовлених методичних рекомендацій, списків джерел та літератури, тематики семінарів, рефератів, а також – уміння викладачів правильно визначити обсяг і структуру змісту навчального матеріалу, який виноситься на самостійне опрацювання, організувати індивідуальну діяльність студентів. Загальновідомо, що випускники шкіл приходять до ВНЗ, маючи різний рівень підготовки до самостійної роботи. Натомість успішність навчання передбачає певну попередню підготовленість самих студентів до пізнавальної діяльності, наявність у них необхідного мінімального рівня теоретичної та практичної готовності до самостійної навчальної роботи. Її ефективна організація вимагає розвитку в студентів таких якостей, як воля, наполегливість, активність,

цілеспрямованість, дисциплінованість, сумлінність, бажання та здатність проводити самостійну роботу. Чимало залежить від всебічного розвитку особистості, результатом якого є потяг до знань, прагнення постійного вдосконалення.

Процес, спрямований на вивчення етнографії України, передбачає різні форми самостійної роботи (конспектування, опрацювання та засвоєння лекційного матеріалу, роботу з документальними етнографічними та історичними джерелами та літературою, індивідуальне написання реферату, підготовки тематичної папки та семінарського заняття, заліку, іспиту тощо). Оскільки всі форми навчання мають бути націлені на досконале вивчення курсу, дуже важливо знайти раціональне співвідношення між ними, досягти їх високої ефективності.

Основою самостійної роботи студентів (СРС) при вивченні етнографії України є систематичне вивчення джерел і літератури, а її успіх значною мірою залежить від наявності в студента необхідних збірників документів і матеріалів, навчальних посібників і підручників. Разом з тим нерідко недостатня підготовленість пояснюється невмінням студента своєчасно знайти необхідну літературу в бібліотеці.

Звичайно, завдання студента значно полегшується, якщо він отримав від викладача плани семінарських занять, де подано список основних джерел і літератури, зібраних з конкретних тем або питань, а ще краще – методичний посібник, в якому містяться конкретні поради щодо підготовки до тієї чи іншої теми з етнографії України. Методичні рекомендації орієнтують студента на правильне вирішення конкретного завдання, допомагають йому організувати самостійну роботу, зробити її цілеспрямованою, націлити індивідуальне мислення на аналіз і систематизацію матеріалу. Однак студенту треба вміти самостійно здійснювати пошук необхідної літератури. Студент повинен знати основні вимоги бібліографії, вміти користуватися каталогами, бібліографічними картками, замовляти необхідні книги, застосовувати науковий апарат і бібліографічні видання довідково-інформаційного характеру тощо.

Для студента – першокурсника пошук необхідних джерел і літератури може стати серйозною проблемою. Тому варто звернутися за допомогою до бібліографів, консультантів бібліотеки, які допоможуть виявити необхідну довідкову літературу, бібліографічні покажчики, засвоїти принцип роботи з бібліотечним каталогом тощо. Надалі студент повинен прагнути самостійно відшуковувати необхідні джерела і літературу. Сподіваємося, що в цьому допоможуть наші поради:

1. Щоб знайти потрібну книгу, студент повинен вміти користуватися каталогами. Вони становлять перелік літератури, яка зберігається в бібліотеці. Каталог складається з карток, які містять основну інформацію про те чи інше джерело (автора, заголовок, місце видання, видавництво, рік видання, кількість сторінок, бібліотечний шифр тощо).

Наприклад: 902.9 Е-88 Етнографія України: Навч. посіб./ За ред. проф. С.А.Макарчука. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.

У лівому верхньому кутку картки вказується шифр книги, який показує місце книги на бібліотечній полиці. У правому нижньому кутку – каталожний індекс: ББК Т-3, який показує, в яких розділах каталогу відображення ця книга.

Студент повинен знати, що в бібліотеці є різні каталоги: алфавітний і систематичний каталог книг, алфавітний каталог періодичних видань, алфавітний каталог авторефератів і дисертацій, алфавітний каталог літератури, виданої іноземними мовами. В алфавітних каталогах картки розміщені в алфавітному і водночас – зворотно-хронологічному порядку прізвищ авторів чи заголовків книг. До них слід звертатися, коли студент знає прізвище та ім'я автора чи назву книги. Необхідно враховувати, що на перше місце ставиться картка з описом останнього переробленого, доповненого видання, а далі – всі попередні. Праці окремого автора розміщуються за алфавітом їхніх назв. Усі ж видання, незалежно від року їх опублікування, містяться в службовому каталозі, яким користуються співробітники бібліотеки, а також у читацькому систематичному каталозі.

У систематичному каталозі картки розміщені відповідно до їх змісту, тобто за галузями знань. Такий каталог складається за певною схемою, з якою студенту варто ознайомитися, щоб прискорити пошуки необхідної літератури. У систематичному каталозі картки розміщені відповідно до їх змісту, тобто за галузями знань. Такий каталог складається за певною схемою, з якою студенту варто ознайомитися, щоб прискорити пошуки необхідної літератури. У систематичному каталозі книги відображено українською, російською та іноземними мовами. Картки на іноземні книги стоять за латинським алфавітом наприкінці кожної рубрики.

Після того, як інформація про необхідні книги знайдена, студент повинен чітко й розбірливо заповнити «Вимогу-розписку»: вказати номер бібліографічного квитка, дату, власне прізвище, шифр книги, прізвище її автора, назву, рік і місце видання, необхідний том (чи номер, якщо це журнал). Якщо виникає потреба визначити (наприклад, у разі підготовки реферату), що взагалі написано з тієї чи іншої теми, необхідно звертатися до бібліографічно-довідкового відділу. Для пошуку літератури з певної теми слід використовувати друковані бібліографічні покажчики, які побудовані за розділами, а іноді й за підрозділами. У цій структурі допомагають розібратися допоміжні покажчики (іменний, алфавітний, географічний). Важливе значення має ознайомлення з ретроспективними бібліографічними покажчиками, які подають у систематизованому вигляді праці, що вийшли впродовж певного терміну. Починати пошук необхідно з останніх видань літератури, а потім поступово розширювати його масштаби, використовуючи посилання на інші джерела. Разом з тим слід враховувати, що орієнтуватись у величезному масиві історичної інформації нині стає дедалі складніше. Натомість спеціальної

навчальної історичної літератури та довідково-бібліографічних видань дуже мало. Тому насамперед радимо використовувати ту літературу, що подана в семінарських і лекційних заняттях до кожної окремої теми.

Під час самостійної роботи відбувається не лише пізнання історичного змісту джерела, а й одночасно його аналіз, оцінка й засвоєння. Тому студент повинен не обмежуватися лише поверховим ознайомленням, переглядом тексту документа, виписуванням кількох цитат, а прагнути детально й досконало його вивчити. Водночас необхідно пам'ятати, що неточно прочитаний, а тим більше тенденційно сприйнятий документ може стати джерелом неправильної інтерпретації. На основі критичного аналізу історичних джерел треба прагнути самостійно розібратися в тих чи інших аспектах кожного питання, визначити власне ставлення до подій, показати своє вміння підкріплювати фактами висновки.

З метою підвищення ефективності праці студентів над курсом «Етнографія України» пропонуємо рекомендації щодо роботи з документами під час підготовки до семінарських занять:

1. Сформулюйте загальне уявлення про структуру та зміст тексту (з'ясуйте, хто автор; ознайомтеся з назвою, структурою; перегляньте текст, зорієнтуйтеся, з яким видом документа маєте справу: законодавчим актом, статистичним, етнографічним джерелом, документом особистого походження тощо; визначте мету його створення (зверніть увагу на дату та місце написання; реконструйте, спираючись на вже відомі та додаткові дані, історичну ситуацію; визначте причини, які привели до появи документа).

2. Уважно прочитайте текст, повертаючись до окремих положень, виділяючи незрозуміле. З'ясуйте незрозумілі місця за допомогою коментарів і приміток, що супроводжують текст, а також додаткової спеціальної літератури.

3. Поділіть текст на закінчені смислові частини. Критично аналізуючи кожен, спробуйте виділити основні положення, ідеї, аргументацію. Розкрийте зв'язки теоретичних положень і конкретних фактів, визначаючи ту їх сукупність, яка стала основою для зробленого висновку.

4. Ще раз перегляньте весь текст документа. Установіть логічні зв'язки між виділеними частинами; складіть структурний план. На його основі підготуйте тези чи конспект, оформіть відповідні записи в зошиті.

Важливо враховувати, що при підготовці до семінару студенту необхідно не тільки знайти та вивчити рекомендовані джерела, а й зробити необхідні виписки, підготувати відповіді на питання, винесені для обговорення. Це передбачає ведення конспекту з семінарських занять. А отже, необхідність оволодіння методикою самостійного конспектування письмових джерел. Конспективний запис треба поділити на частини відповідно до пунктів плану; кожна частина має містити виклад одного з положень, а також його аргументацію. Конспективна форма запису вимагає не тільки фіксації найважливіших положень джерела, а й наведення необхідних міркувань,

доведень. Інколи в конспекті, як правило на полях, роблять власні зауваження. Ретельно занотовуючи історичні документи чи виписки з них, точно вказують бібліографічні дані публікації (автора, назву документа; місце та рік видання книги; сторінку, з якої зроблена виписка).

Наприклад: Винниченко В. Відродження нації. – Київ; Відень, 1920. – Ч.І (Репринтне видання). – К., 1990. – С.46.

Зрозуміло, що при підготовці до семінарських занять робота з першоджерелами обов'язково має поєднуватися з вивченням літератури з етнографії України. Це один із найважливіших засобів навчання, який передбачає читання текстів підручників, посібників, наукових статей, довідкової літератури, що вимагає активної розумової діяльності. У процесі формування самостійних навчальних умінь і навиків студент має бути залучений до такої діяльності, у ході якої читання текстів з етнографії України буде спрямоване на розуміння смислу прочитаного й разом із тим на стимулювання пізнавальної активності та мотивації навчання, тобто усвідомлення студентом себе суб'єктом навчання. За таких умов студент буде не лише читати необхідну літературу, а й використовуватиме її як джерело знань. Щоб успішно справитися з цим завданням, студент повинен оволодіти відповідною методикою самостійної роботи.

Творча, раціональна робота з книгою з метою глибокого та міцного засвоєння знань передбачає, по-перше, оволодіння методикою читання, по-друге, вміння аналізувати текст і записувати його. Головними видами читання є попереднє – загальне ознайомлення з книгою (за зовнішніми ознаками); повне читання тексту з метою засвоєння основних ідей та логіки змісту книги; повторне читання (якщо повне читання виявилось недостатнім для засвоєння прочитаного); часткове читання з метою вивчення додаткової літератури, необхідної для уточнення змісту матеріалу книги. Читаючи текст у процесі підготовки до семінару, студенту слід зосередитися над його змістом, не відволікаючись, не думаючи про щось інше. Інакше читання виявиться малоефективним. Натомість цілеспрямоване й уважне читання розвиває самостійність мислення, необхідну для пізнання сутності питання. При читанні необхідно стежити за розвитком думки автора, щоб зрозуміти зв'язок між положеннями, які висуваються, їх аргументацією та висновками. Оволодіння студента методом правильного читання пов'язане з повноцінним повторенням (відтворенням) і резюмуванням змісту тексту. Крім запам'ятовування конкретних фактів студент повинен уміти опрацювати отриману інформацію, письмово викладати власну думку щодо прочитаного. Це сприяє розвитку навичок аналізувати текст, а також самостійних суджень. Натомість детальне конспектування в процесі читання може відволікати увагу студента або зводити її до механічного переписування незасвоєних фрагментів тексту.

Одним із шляхів запам'ятовування та засвоєння матеріалу є ведення записів прочитаного. Основні форми записів – план, виписки, тези, анотація, резюме, конспект.

План – це перелік основних питань, які розглядаються в книзі чи статті. Він розкриває логіку автора, сприяє кращій орієнтації у змісті праці. Є два способи складання плану: перший – під час самого читання, другий – після ознайомлення з текстом. Складність цієї роботи полягає в тому, що студенту необхідно з'ясувати для себе побудову тексту, хід думок його автора, після чого викласти зміст роботи чітко й лаконічно. План може бути простим (коротким) і складним (розгорнутим). Відмінність останнього полягає в тому, що він містить не тільки перелік питань, а й розкриває основні ідеї праці, може включати окремі цитати. Зазначимо, що розгорнутим планом зручно користуватися при підготовці до власного виступу чи реферату. Адже за його допомогою значно легше пригадати прочитане. План має не поділяти етнографічний матеріал на частини, а пов'язувати його в логічне ціле. Для цього після читання треба поділити його на частини так, щоб кожна з них охоплювала певне питання, а в межах питання – чітко обмежену думку. В кожній частині плану слід сформулювати заголовки і пронумерувати їх як пункти плану відповідно до логічної послідовності прочитаного матеріалу: розділи – римськими цифрами (I, II, III тощо), питання – арабськими (1,2,3 тощо), думки в межах питань – буквами (а, б, в тощо).

Іншою формою записів є виписки. Це або дослівне відтворення зошиті (чи на окремих аркушах) найважливіших місць праці, характерних фактів, дат, або стисле їх викладення. Перевага виписок полягає в точності відтворення тексту, зручності в користуванні записами при подальшій самостійній роботі, у накопиченні фактичного матеріалу та узагальнень. Виписки корисні для повторення, для швидкої мобілізації своїх знань, коли в короткий термін необхідно згадати вивчений матеріал. Виділяючи з тексту найголовніше, виписки допомагають його краще зрозуміти. Без виписок важко обійтися при підготовці усного виступу, письмової роботи. Робити виписки можна як у процесі, так і після закінчення читання.

Значно складнішою і більш повною формою запису є тези (у перекладі з грецької мови – твердження) – стисле викладення основних положень прочитаної праці, за допомогою якого передається її головний зміст. Тези складаються після ґрунтовного вивчення та глибокого усвідомлення змісту книги. Розрізняють тези прості, коли записується якась думка, і складні, коли додатково робиться коротке обґрунтування, аргументація цієї думки. На відміну від плану, тези розкривають зміст тексту, причому робиться це у формі ствердження чи заперечення. За змістом тези нагадують конспект, хоч останній має більш описовий характер і його положення менш категоричні, ніж у тез.

Наступною формою запису є анотація – стисле узагальнення змісту роботи. Нею зручно користуватися, коли студент планує повернутися до тієї чи

іншої праці, а на цьому етапі обмежується її короткою характеристикою. Щоб скласти анотацію, необхідно спочатку повністю прочитати й осмислити роботу.

До анотації дуже наближене резюме – запис, який є короткою оцінкою прочитаної праці. Різниця між ними полягає в тому, що анотація стисло характеризує працю в цілому, а резюме зосереджує увагу на її висновках, головних підсумках.

Однак найдосконалішою формою запису є конспект, про основні навички роботи з яким уже йшлося в контексті розгляду питання ролі лекції в організації СРС. Проте конспектування книги має особливості. Слід враховувати, що складаючи конспект відповідно до змісту книги, необхідно зберігати усі її основні думки та положення. Зміст повинен бути логічним і цілісним, щоб усі його частини подавалися в певній послідовності, пов'язувались і узгоджувались між собою. Враховуючи, що конспект складається насамперед з метою підготовки до семінарського заняття, до нього можна одночасно включати матеріал із кількох книг чи джерел, які пов'язані з основним текстом.

Одне з найскладніших завдань, яке має виконати студент, - підготовка доповіді. Ознайомившись і вивчивши рекомендовані документи, матеріали, наукові статті, відповідний розділ підручника чи посібника, на завершальному етапі підготовки до семінарського заняття студент повинен підготуватися до доповіді й обговорення запланованих питань. Доповідь, яку планується виголосити на семінарі, має відповідати таким вимогам:

- 1) методологічно правильно і повно розкрити зміст вибраного питання;
- 2) показати самостійну роботу над історичними джерелами та літературою;
- 3) продемонструвати вміння планувати чітко все те, що вивчається, а й зрозуміло формулювати головні питання доповіді.

Потрібно розрахувати, щоб час доповіді не перевищував 10 хв., адже інакше студент може не встигнути розкрити питання. До того ж чимало труднощів виникає в процесі самого виступу. Досвід проведення семінарських занять свідчить, що для студента – доповідача особливого значення набувають три фактори: 1) володіння матеріалом; 2) володіння собою; 3) володіння аудиторією. Суттєвим недоліком певних студентів є невміння послідовно й логічно викласти на семінарі свої думки. Навіть вивчивши питання, вони інколи не можуть ефективно ним скористатися, відповідають нечітко й незрозуміло. Подолати цей недолік значною мірою допомагає підготовлений заздалегідь план відповіді. Він може стати надійним помічником при підготовці до виступу, а згодом до іспиту.

Важливим елементом самостійної підготовки доповіді є ознайомлення з науковими та публіцистичними статтями, присвяченими явищам та сферам культури та побуту українського народу. Вони містять, як правило нові факти, трактування, сприяють виробленню історичного мислення. Використання їх на семінарському занятті надає йому полемічності та гостроти. Проте студентам

слід звернути увагу на наукову коректність подання нових етнографічних матеріалів, концепцій, висновків, оцінок. Важливо остерігатися крайнього максималізму, не допускати механічної підміни старої схеми новою, одного стереотипу іншим. Звичайно, готуючи доповідь, студент повинен прагнути зробити її не тільки правильною за формою, а й цікавою за змістом. Для цього у виступі, зокрема, необхідно уникати слів – паразитів («ну», «значить» тощо), тавтологій, іноземних слів, абстрактних понять. Натомість намагайтеся включити до своєї доповіді цікаві приклади, приказки, прислів'я, «крилаті» вислови. Їх доречне використання пожвавить виступ, зробить його емоційнішим.

У зв'язку з посиленням ролі СРС, у процесі підготовки до семінарських занять особливого значення набуває проведення викладачами консультацій. Вони присвячені як окремим питанням курсу етнографії України, так і цілим темам, методиці самостійної роботи над джерелами тощо. Основна мета консультацій до семінарських занять передбачає: надання студентам конкретної допомоги в самостійній роботі над навчальним матеріалом; додаткове інформування студентів з питань, що виносяться на заняття; допомога студентам у правильному розумінні тих чи інших положень, які необхідно засвоїти в процесі вивчення теми. Інакше кажучи, консультація покликана сприяти поглибленому вивченню незрозумілих питань, які студенти не змогли засвоїти самостійно. Крім того, консультації дають змогу викладачеві виявити і ліквідувати недоліки лекційного курсу, перевірити знання студентів. *Консультації поділяються на три типи: колективні, групові, індивідуальні.* Колективні консультації проводяться для великої групи студентів, потоку чи всього курсу. Вони відбуваються на початку вивчення курсу з етнографії України або певної теми і покликані висвітлювати основні питання організації та методики роботи студентів над програмним матеріалом. Групові консультації призначені для студентів академічної чи іншої групи. На них висвітлюються конкретніші питання, пов'язані з вивченням тієї чи іншої теми. На індивідуальні заняття приходять окремі студенти. Зрештою, всі типи консультацій покликані сприяти більш ефективній організації СРС, піднесенню рівня її успішності.

Підготовка та написання реферату

Складовою самостійної роботи (СРС) над курсом «Етнографія України» є написання реферату. У процесі підготовки до семінарського заняття використовують реферат у формі письмового оформлення доповіді на конкретну тему. За змістом він нагадує тематичний конспект, але, крім того, це ще й закінчена самостійна робота, адже реферат – це спроба розібратися в тій чи іншій проблемі глибше, можливість самостійно подивитись на історичні події, явища, процеси, з'ясувати те, що раніше залишалося непоміченим. Водночас підготовка дає змогу студентові впевненіше орієнтуватися в джерелах та літературі з обраної теми, створює умови для комплексного використання

навичок роботи з літературою, розвиває аналітичне, самостійне мислення, вчить логічно й аргументовано висловлювати на письмі свою думку тощо. Реферат повинен відображати знання студентом певної важливої проблеми з етнографії України, засвідчити вивчення ним спеціально відібраних етнографічних джерел і літератури з конкретного питання, його вміння оформлювати довідковий апарат, список використаних джерел і літератури.

Починаючи роботу, студенту насамперед необхідно чітко сформулювати тему, продумати, які питання та в якій послідовності треба розкрити, оскільки при написанні реферату з етнографії України студентам доводиться вивчати й аналізувати порівняно невеликі історичні відрізки часу, поділі тексту на структурні частини рекомендується застосовувати проблемно-тематичний принцип. Він дає можливість студенту враховувати особливості вибраної теми і в процесі написання успішно вирішувати всі складові загальної проблеми. Важливу роль у написанні реферату відіграє правильна його побудова, тобто збереження належних пропорцій між окремими частинами роботи. У вступі необхідно обґрунтувати вибір теми – вказати, чому нині виникає необхідність у вивченні та висвітленні цієї проблеми, що може бути пов'язане з певними факторами суспільно-політичного життя, а також визначити завдання, яке автор прагне розв'язати. В основній частині реферату формулюється головний зміст тексту. Виклад матеріалу має бути логічним, послідовним, без повторів, зайвої констатації загальновідомих фактів, особистих емоцій автора. Головну увагу слід зосередити на пошуку належних аргументів для розкриття поставленої проблеми. Вони можуть бути підкріплені посиланнями на джерела чи результати досліджень учених. За необхідності студент може процитувати якийсь важливий фрагмент документа обов'язково подавши його в лапках і точно вказавши в посиланні (у кінці цитати або у виносках внизу сторінки) джерело, з якого взята цитата. При цьому не допускаються будь-які зміни у формуванні цитати. Слід підкреслити, що цитати є особливою формою фактичного матеріалу. Вони використовуються для того, щоб без перекручень передати думку автора першоджерела, для створення системи доказів, потрібних для характеристики явища чи події, що вивчаються, а також для підкріплення окремих тверджень самого автора реферату. Однак зловживати цитатами не слід, оскільки це зіпсує загальне враження від роботи. Їх кількість має бути оптимальною, тобто визначатися потребами розроблення теми реферату.

У посиланнях спочатку подаються прізвище й ініціали автора, потім назва книги, місце, рік видання, сторінка (наприклад: В.Борисенко Українська етнологія: Навч. посіб./ За ред. В.Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – С.125). Якщо це стаття, то після її назви вказується назва журналу (зб-ка), рік видання, порядковий номер випуску, сторінка (наприклад: Горелов М. Історичні спроби моделювання української державності в ХХ столітті // Політична думка. – 1994. – №4. – С.94). У разі повторення раніше названої праці достатньо подавати

прізвище та ініціали автора, а далі писати: «Вказана праця», зазначаючи номер сторінки. При повторному посиланні на те ж джерело, якщо воно використовується підряд, можна обмежитися записом: «Там само», подати необхідну сторінку (наприклад: Там само. – С.236).

У висновках студенту необхідно сформулювати основні підсумки, обґрунтувати, що дала робота над цією темою, повідомити, до яких висновків прийшов автор. Висновки мають бути лаконічними, конкретними, логічними, зрозумілими. Слід враховувати, що тут же повинен бути зв'язок даного матеріалу із сучасністю. У кінці реферату необхідно скласти список джерел і літератури, використаних у роботі. При його складанні мають бути витримані бібліографічні правила. Кількість позицій у цьому списку може бути різною. Вона залежить насамперед від обраної теми, наявності відповідних документів і досліджень, а також від рівня їх опрацювання студентом. Слід враховувати, що до списку включаються лише ті джерела і література, на які автор посилався у своїй роботі. Натомість ті, які лише згадуються в рефераті, але посилань на них немає, до списку не включаються. У списку спочатку подаються назви публікацій джерел за алфавітом. Першими йдуть назви кириличним шрифтом (українські, російські та інші), далі – латинським (англійські та інші). У рубриці «література» слід також за алфавітом подати назви використаних наукових досліджень (монографій, статей).

Рекомендується подавати реферат, текст якого набраний на комп'ютері й відтворений на принтері (з одного боку аркуша). Реферат також може бути надрукований машинописним способом. Якщо реферат подається в рукописному варіанті, він має бути написаний без помарок, акуратним, чітким і розбірливим почерком. На титульній сторінці вказують назву ВНЗ, факультет, курс, групу, прізвище, ім'я та по-батькові студента, тему роботи, прізвище та ініціали викладача, під керівництвом, якого виконана робота. На наступній сторінці розміщують план реферату. Всі наступні аркуші необхідно пронумерувати. Орієнтований обсяг реферату для семінарських занять з етнографії України може становити до 15 сторінок рукописного тексту або до 10 сторінок друкованого тексту.

Підготовка до екзамену

Підсумковий контроль знань успішності студентів здійснюється у формі екзамену.

Екзамен – це форма контролю засвоєння студентом програмного матеріалу з окремої дисципліни за навчальний рік. Він може здійснюватись у двох формах: усній чи письмовій. При цьому письмовий екзамен за необхідності може доповнюватися співбесідою викладача-екзаменатора зі студентами. Під час складання екзамену оцінювання знань успішності студента

визначається за 4-х бальною шкалою – **«відмінно»**, **«добре»**, **«задовільно»**, **«незадовільно»**.

У період екзаменаційної сесії перед студентами постає завдання в порівняно короткий термін самостійно повторити й систематизувати весь обсяг пройденого матеріалу. На цьому, останньому етапі підсумкового самоконтролю при повторенні програмного матеріалу мають виявитися результати попередньої самостійної роботи – навички та вміння, що сформувалися в процесі вивчення етнографії України. Слід наголосити, що СРС при підготовці до заліків чи екзаменів тісно пов'язана з іншими формами навчального процесу – лекціями, семінарами, поточним контролем успішності, оскільки всі вони взаємопов'язані.

При підготовці до екзаменів студенти повинні керуватися навчальною програмою з етнографії України, проблемними питаннями, якщо такі передбачені. Викладачі надають методичну допомогу студентам шляхом проведення консультацій. На яких з'ясовуються незрозумілі чи малозрозумілі питання. На екзамен, як правило, виносяться питання переважно проблемного характеру. Він вимагає від студента чітких, логічно завершених, аргументованих відповідей на запитання, розуміння причинно-наслідкових зв'язків між історичними фактами, етнографічними явищами, подіями, а також власних оцінок і висновків. На підготовку до відповідей на екзаменаційний білет відводиться до 30-45 хв. Важливо за цей час скласти план своєї відповіді на всі вказані в білеті питання, прагнучи зберегти послідовність у викладі подій, відновити у пам'яті дати, імена видатних етнографів та їх праці тощо.

Студент повинен продемонструвати знання змісту основних джерел етнографії України, суспільно-політичних, соціально-економічних, культурних і релігійних подій в українській історії, їх хронологію, причини та наслідки, вплив на подальший хід історичного розвитку України.

Орієнтовні критерії оцінок знань студентів:

- на **«відмінно»**, якщо він твердо засвоїв програмний матеріал, продемонстрував глибоке та всебічне знання етнографічних джерел, уміння послідовно, логічно та аргументовано викладати матеріал, аналізувати факти і події, вміє робити порівняльну характеристику різних думок, історичних подій та процесів, обстоювати власні погляди на ту чи іншу проблему, робити правильні й недостатньо аргументовані висновки й узагальнення, чітко орієнтується в науковій періодизації етнографії України, правильно відповідає на додаткові запитання;
- **«добре»**, якщо він засвоїв програмний матеріал, вивчив основні джерела, вміє послідовно та логічно викладати матеріал, робить в основному правильні та аргументовані висновки й узагальнення, але разом із тим допускає окремі

неточності при висвітленні проблеми чи відповідаючи на додаткові запитання, що свідчить про недостатньо глибоке засвоєння програмного матеріалу;

– **«задовільно»**, якщо в засвоєнні ним програмного матеріалу виявлені суттєві прогалини, у відповідях на питання допущені помилки, неправильні формулювання, вони не ґрунтуються на достатньому знанні етнографічних фактів, матеріал викладено недостатньо послідовно, логічно та аргументовано, відповіді на додаткові запитання – невпевнені й неточні;

– **«незадовільно»**, якщо студент не знає значної частини програмного матеріалу, основного змісту джерел, відповідає на питання непослідовно, нелогічно, без належної аргументації, припускається суттєвих помилок у висновках, при викладі фактів і подій, не дає відповідей на додаткові запитання.

Оцінка, отримана студентом на екзамені з курсу «Етнографія України», заноситься викладачем у документи, встановлені Міністерством Освіти і Науки України, а також у залікову книжку студента. Назву дисципліни, оцінку, дату її отримання викладач підтверджує власним підписом.

Наголосимо, що досить часто студенти не вміють готуватися до контролю знань. Серед типових недоліків у підготовці до екзамену чи заліку, які стають причиною низької оцінки, – нездатність студента аналізувати явища та сфери культури і побуту українського народу, встановлювати зв'язок між ними й робити висновки, готувати й планувати свої відповіді; покладання на механічне заучування максимальної кількості інформації й відповідно – прагнення у своїх відповідях викласти все, що вдалося запам'ятати з цього питання, тощо. Натомість студент у процесі навчальної діяльності повинен навчатися правильно готуватися до заліків чи іспитів, продумувати свої відповіді на екзаменаційні питання, виділяти й ставити в логічну послідовність ключові думки, відповідати не розгорнуто, а використовуючи певну схему, певний порядок викладу, вказуючи лише головні думки, намагаючись відобразити логічну послідовність змісту всієї теми.

Отже, в ході підготовки до екзамену чи заліку з етнографії України студент має зосередити головну увагу на трьох взаємопов'язаних і взаємозумовних аспектах навчальної діяльності:

- 1) самоконтролі, самооцінці, самоаналізі;
- 2) закріпленні та розвитку індивідуальних навчальних навичок;
- 3) вмінні справлятися зі стресовими ситуаціями, викликаними суб'єктивними чи об'єктивними обставинами.

Для того щоб студент у ході самостійної підготовки до контролю знань не розгубився й не заплутався у великому обсязі матеріалу, пропонуємо дотримуватися таких порад:

1) запишіть коротко все, що ви можете згадати з тієї теми, яку ви збираєтесь повторювати;

- 2) перевірте фактичну точність того, що ви пам'ятаєте;
- 3) перегляньте конспект, порівнюючи його з текстом підручника (посібника), приділяючи особливу увагу ключовим моментам та заголовкам;
- 4) уважно перечитайте навчальний матеріал з теми, яку повторюєте, виділяючи головні думки;
- 5) самостійно перевірте рівень засвоєння матеріалу, використовуючи логічну схему чи конспект;
- 6) перевірте, наскільки якісно ви запам'ятали весь матеріал.

Таким чином, семінарські заняття як форма організації навчальної роботи у вищих навчальних закладах (ВНЗ) мають бути тісно пов'язані з СРС над лекційним матеріалом, джерелами, посібниками, підручниками та іншою літературою з етнографії України, контролем знань успішності студентів. Необхідно прагнути під час навчання набувати знань не тільки в готовому вигляді, а й самостійною працею. Наголосимо, що наведені вище методичні вказівки в основному мають універсальний характер і, можливо, не є бездоганними. Їх треба перевіряти на практиці, вдосконалювати з урахуванням особливостей навчального процесу того чи іншого вищого навчального закладу.

Форми звітної документації студентів: зошит для лекцій; зошит для практичних занять; термінологічний словник, тека з самостійними роботами, індивідуальною роботою; реферат.

Вивчення етнографії України передбачає розгляд основних модулів курсу:

- I. Теоретичні проблеми вивчення етнографії України.
- II. Історія становлення і розвитку етнографії як науки в Україні.
- III. Матеріальна культура українського народу.
- IV. Духовна культура українського народу.

Модуль I. Теоретичні проблеми вивчення етнографії України.

Змістовний модуль I. Вступ до етнографії.

Поняття етнології та етнографії як науки про народи в загальнотеоретичному та практичному значенні відповідно. Основні категорії етнографії як науки. Визначення предмету та об'єкту етнографічних досліджень. Співвідношення понять «етнографія», «народознавство», «етнологія», «антропологія». Місце етнографії в системі суспільних наук. Основні завдання етнографії: простеження особливостей звичаїв і традицій, елементів побуту народів, ознайомлення зі здобутками людства в сфері духовної і матеріальної культури, специфіка сучасних етнічних і етносоціальних процесів. Методи етнографічних досліджень. Феномен

етнічності. Понятійний апарат курсу «етнос», «етнікос», «етногенез», «етносфера». Співвідношення за змістом і обсягом понять «етнос», «народ», «народність», «нація». Характеристика основних джерел етнографічної науки. Класифікація етнографічних джерел. Загальне ознайомлення з літературою та структурою курсу.

Змістовний модуль 2. Історико – етнографічна характеристика українського народу

Поняття «етнічної групи», «етнографічної групи». Історико-етнографічне районування країни. Характеристика етнографічних груп серед українського народу. Етнографічне районування — це поділ території на локальні культурно-побутові групи населення, які мають спільні риси мовного, звичаєвого, господарського характеру, зумовлені природним середовищем та історичним розвитком кожної групи, а також етнокультурними взаємозв'язками з сусідніми народами. Дослідження українських старожитностей Павлом Шафариком. Карта П.Шафарика «Слов'янські землі» як перша етнічна карта, яка дала наукове уявлення про межі розселення українців, білорусів, росіян, чехів, словаків, поляків, болгар. Уявлення XIX століття про кілька етнографічних районів, що різняться за культурно-побутовими ознаками: Поділля, Покуття, Галичина, Закарпаття, Слобожанщина, Волинь, Сіверщина.

(Форма контролю: письмова робота, контурна карта): Поділ сучасної України на шість історико-етнографічних зон: Полісся, Карпати, Поділля, Середня Наддніпрянина, Слобожанщина, Південь. Умовність історико-етнографічного поділу, згладжування етнографічних особливостей окремих регіонів під впливом процесів стандартизації культури, міграцій, зовнішніх чинників.

Змістовний модуль 3. Антропологічні особливості українців

Поняття «антропологічний тип». Антропологічна характеристика українців. Антропологічне районування державної території України. Сучасні напрями антропологічних досліджень.

Запитання для індивідуальної та самостійної роботи (форма контролю — письмова робота)

1. Характеристика основних теорій етносу: біологічна, енергетична, соціальні теорії в радянський час; примордіалістська, інструменталістська, конструктивістська.
2. Характеристика основних концепцій нації: політична, психологічна, культурологічна.

3. Характеристика етнографічних груп в сучасній Україні (литвини, поліщуки, гуцули, лемки, бойки).
4. Сучасна українська діаспора: співпраця з Україною.
5. Позначити на контурній карті етнографічні групи українського народу.
6. Антропологічне районування території України.
7. Позначити на контурній карті антропологічні області українців.
8. Демографічна історія населення України в історичній ретроспективі

Понятійний апарат модуля:

Відносини міжетнічні, група етноконфесійна, група етнічна, група етнографічна, група етнолінгвістична, депортація, дискримінація, діаспора, еміграція, етнізація, етнікос, етнос, етнічність, етоногенез, етнографія, етноконфесія, етнологія, етносфера, етноцид, ідентичність, маргінал етнічний, ментальність етнічна, народ, нація, історична пам'ять, історично-етнографічні райони, самовизначення, самоідентифікація, самосвідомість етнічна, сепаратизм етнічний, субетнос.

Модуль II. Історія становлення етнографії як науки в Україні.

Змістовний модуль 1. Становлення і розвиток етнографічної думки в Україні.

Перші дані про слов'янську спільноту періоду давньої історії України. Накопичення зародків етнографічних знань в період існування Давньоруської держави. Нагромадження етнографічних матеріалів про українців як про окремий етнос у світських та церковних актах в період середньовіччя. Літописи, описи мандрівників, літературні твори як джерела етнографії. Процес збору етнографічних матеріалів у другій половині XVII століття. Твори полемічної літератури, хроніки, козацько-старшинські літописи, записки іноземних авторів. Зростання інтересу до народознавчих студій, перші експедиції, публікація тематичних праць з української етнографії. Розвиток української етнографії у XIX століття. Діяльність етнографічних центрів, комісії для опису губерній Київського округу. Особливості становлення етнографічної науки на рубежі XIX - XX століть. Діяльність в сфері етнографії Харківського, Київського, Одеського університетів, Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, Наукового товариства імені Т.Шевченка. Вклад окремих історичних постатей в розвиток етнографічної науки (діяльність Т.Шевченка, І.Франка, М.Коцюбинського, Лесі Українки, П.Грабовського, С.Подолінського). Значення етнографічних досліджень П.Чубинського, М.Сумцова, Ф.Вовка, В.Шухевича, Я.Головацького, Д.Яворницького, Д.Багалія, В.Гнатюка та інших.

Змістовний модуль 2. Періодизація етнографічної науки.

Основні етапи накопичення етнографічних знань та розвитку етнографічної науки в радянський період. Діяльність академічних установ, наукових етнографічних шкіл на сучасному етапі розвитку країни. Періодичні видання етнографічного та етнологічного спрямування, пріоритетні напрямки розвитку сучасної етнографічної науки. Основні проблеми сучасного етнологічного дослідження.

Запитання для індивідуальної та самостійної роботи (форма контролю — тестові завдання):

1. Вклад українських вчених у вітчизняну і світову етнографічну науку:
 - а) Дослідження Г.Новицького;
 - б) Мандрівні нотатки Г.Григоровича-Барського;
 - в) Внесок Феодосія Сафоновича в розвиток етнографії.
 - г) Етнографічна діяльність В.Тарнавського.
 - д) Етнографічна діяльність О.Афанас'єва-Чужбинського.
 - к) Етнографічна діяльність Д.Де ла Фліза.
2. Виготовити фото-портрети вчених- етнографів.

Модуль III. Матеріальна культура українського народу

Змістовний модуль 1. Основні напрямки господарської діяльності українського народу

Фактори впливу та причини активізації господарської діяльності. Вплив природного середовища на умови життєдіяльності людини. Неолітична революція, перехід від привласнюючого до відтворюючого типу господарювання. Основні форми господарювання у період існування Давньоруської держави. Роль торгівлі та землеробства для давньоруського суспільства. Традиційні види господарської діяльності українців у період нової історії. Основні системи землеробства. Організація праці. Вирощування традиційних сільськогосподарських культур. Скотарство: стійло-пасовищне та відгінне. Розширення різних порід свійських тварин. Характеристика його розвитку в Україні. Основні напрямки тваринництва в країні. Допоміжні види господарської діяльності українців: бджільництво, рибальство, збиральництво, полювання. Домашні промисли і ремесла в Україні в XIX - XX століттях. Господарське значення ткацтва, вишивання, в'язання, килимарства, будівництва, гончарства.

Змістовний модуль 2. Поселення та народне житло

Типи українських сільських поселень. Традиційні будівельні матеріали на території України. Історичні зони сільських поселень на території України: північна, центральна, південна. Особливості селянського двору. Господарські споруди села. Громадські побутові та культові споруди населених пунктів. Основні типи традиційних поселень: вуличні, безсистемні, радіальні, лінійні,

рядові, квартальні. Типові плани-схеми організації садиби і двору в Україні. Традиційне планування українського народного житла. Інтер'єр та художнє оформлення житла: різьба, розпис, декоративні тканини, український рушник. Специфічні риси української хати. Збереження народних традицій у плануванні, архітектурному стилі, художньому оформленні житла.

Змістовний модуль 3. Транспорт та засоби пересування

Найдавніші транспортні артерії (сухопутні і водні) та засоби пересування. Шлях «із варяг у греки» та його значення, причини занепаду. Види сезонного транспорту, тяглова сила. Конструктивні особливості українського транспорту. Його основні види (вози: «український», гарба, мажа; сани: гринджоли, оплини; човни та лодки; байдаки, баркаси, чайки та ін.). Карпатські плотогони. Види переправ. Пароми. Будівництво залізниць та процес вдосконалення транспорту в період нової та новітньої історії. Розвиток транспорту та шляхів сполучень в Україні на рубежі ХХ - ХХІ століть.

Змістовний модуль 4. Народний одяг

Народний одяг як джерело вивчення етнічної історії українського народу, її соціально-класової структури, етнічних поглядів і матеріальної культури. Давньоруський одяг населення території України. Специфіка чоловічого і жіночого одягу давньоруських слов'ян. Характеристики основних видів одягу. Український одяг ХVІІ - ХІХ століть. Формування соціально-значимих комплексів святкового та повсякденного одягу. Регіональні особливості одягу українців. Матеріал пошиття одягу та його оздоблення. Українська сорочка. Її символічність від давнини до нашого часу. Сучасний костюм народу України.

Змістовний модуль 5. Народна кулінарія

Традиційні продукти харчування українців. Основні способи обробки продуктів та приготування обраних проблем): українських національних блюд. Щоденні блюда українців. Святкова і обрядова їжа. Хліб у народних звичаях, традиціях, обрядах. Блюда з овочів. Використання в їжу м'ясних та молочних продуктів. Особливості харчування в пісні та скоромні дні. Роль посту для українців. Традиційні напої жителів України. Традиційні страви жителів Полтавщини.

Запитання для індивідуальної та самостійної роботи (форма контролю — написання реферату на одну із запропонованих тем, заповнення анкет-питальників (2 чи 3 респондента) ІМФЕ імені М.Т.Рильського.

1. Зміни типів поселень в Україні у радянський період.
2. Плетіння з рослинних матеріалів як один із видів художніх ремесел українців.
3. Виготовлення виробів з бісеру як один із видів художніх ремесел українців.
4. Виготовлення виробів з кістки та рогу як один із видів художніх ремесел українців.
5. Художня обробка дерева як один із видів ремесел українців.
6. Обрядові страви жителів Наддніпрянщини.

7. Обрядові страви зимового циклу народного календаря.
8. Характеристика зимового транспорту українців.
9. Одяг гуцулів: етнографічні особливості.
10. Одяг бойків: етнографічні особливості.
11. Одяг лемків: етнографічні особливості.
12. Одяг поліщуків: етнографічні особливості.
13. Одяг литвинів: етнографічні особливості.
14. Розвиток транспорту та шляхів сполучень в сучасній Україні.
15. Алкогольні напої українців.
16. Безалкогольні напої українців.

Понятійний апарат модуля: барка, баркас, байдак, бунда, двір, дворище, хутір, село, селище, присілок, grindжолі, ридван, віз, гарба, мажа, кептарик, плахта, запаска, фerezея, каптан, чайка, сорочка, кірсетка, лейбик, камізелька, сіряк, кобеняк, опанча, свита, постолі, чоботи, кисіль, лемішка, мамалига, юпка, кабат, черес, личаки, черевики.

Модуль IV. Духовне життя українського народу

Змістовний модуль 1. Громадське життя українського народу

Поняття «громада», «громадський побут». Роль звичаєвого права в суспільному житті українського народу. Основні моральні та громадські регулятори поведінки населення. Історичні дані про регулювання майнових і немайнових питань. «Руська Правда» як джерело кодифікованого права середньовіччя. Основні норми цивільного права. Форми колективної взаємодопомоги на селі. Організаційні форми самоуправління та самоврядування українців: загальні збори, віче. Зміна їхньої ролі та фактори впливу на них у ході історичного розвитку. Базари і ярмарки, їхня роль в духовному і суспільному житті народу.

Змістовний модуль 2. Сім'я(родина) та сімейний побут

Давні типи і форми сім'ї на Україні та її соціальні функції. Існування в Україні залишків великої неподільної сім'ї та її характеристика у XVIII - XIX столітті. Мала (моногамна) сім'я. Регламентованість традиціями обов'язків членів сім'ї. Становище жінки та приймака в сім'ї. Система виховання дітей. Сімейні обряди і звичаї. Сучасна українська сім'я. Демографічні особливості сучасної сім'ї. Кількісний склад сім'ї. Рівноправ'я членів сім'ї. Регламентація сімейних стосунків, права чоловіка і жінки, дітей та батьків законодавством України. Збереження кращих традицій у сучасній сімейній обрядовості. Урочиста реєстрація шлюбу в сучасних умовах.

Змістовний модуль 3. Народні знання та світогляд українців

Народні знання — результат спостереження і досвіду багатьох поколінь. Відображення у народних знаннях особливостей природного середовища, господарської діяльності українців, рівня їх культурного розвитку, міжетнічних взаємин. Астрономічні знання, спостереження за рухом сузір'їв, небесних тіл, рухом зірок, визначення часу доби, року, літнього і зимового сонцестояння. Метеорологічні знання. Уявлення українців про виникнення світу. Засоби визначення погоди. Народний землеробський календар, його дохристиянська основа. Агротехнічні знання: народні одиниці вимірювання земельних ділянок, сипких тіл, рідин, визначення висоти об'єктів і відстані. Народна ботаніка і зоологія. Повір'я і легенди, пов'язані з птахами, тваринами, рослинами. Демонологічні образи у світогляді українців. Їх класифікація та характеристика. Етнопедагогіка. Народна медицина українців. Народна етика і мораль. Використання раціональних народних знань сучасною наукою.

Змістовний модуль 4. Релігійні вірування українського народу

Первісні форми релігійних вірувань населення етнічної території України. Поняття про тотемізм, анімізм, фетишизм, магію. Поняття язичництва як цілісної системи світоглядних уявлень слов'янської спільноти на теренах України. Язичницькі культури і боги стародавніх слов'ян. Пантеон богів: Сварог, Велес, Перун та інші. Перші випадки хрещення на Русі. Релігійна реформа Володимира Великого. Запровадження християнства як державної релігії. Позитивні та негативні аспекти християнізації Русі. Релігійний фактор в період нової історії України. Особливості релігійного життя українського народу в радянський період його історії. Відновлення свободи віросповідання у 90-х роках ХХ століття. Поліконфесійність сучасного українського суспільства. Екуменістичний рух в Україні. Ідея створення національної церкви.

Змістовний модуль 5. Звичай і обряди

Поняття фольклору, його соціальна сутність. Система фольклорних жанрів. Поєднання язичницьких та християнських елементів в українських звичаях та обрядах. Зимовий цикл обрядовості. Новорічна обрядовість, Святий Вечір. Походження щедрівок, колядок. Народний вертеп. Завершення новорічних свят. Масляна. Весняний календар обрядовості. Свято зустрічі зими та весни. Свята, пов'язані з польовими роботами. Жнива, обжинки. Свята літнього циклу. Християнські релігійні свята. Свята літніх польових робіт. Свята осіннього циклу. Завершення польових робіт. Язичницькі свята. Весільні обряди, народини, сімейні свята, поховальні обряди.

Змістовний модуль 6. Українська народна і національна символіка

Поняття «знаку», «символу», «оберегу» у розумінні українців. Символічне значення дерев та кущів в Україні: дуб, вишня, липа, явір, клен. Калина як символ українського народу. Калина в обрядах, звичаях народу, у фольклорі. Верба як символ українства. Рослини у фольклорі, традиціях та звичаях українського народу. Барвінок, мальви, нагідки, чорнобривці, любисток як найбільш поширені квіти в українців. Символічне значення птахів та тварин.

Народна християнська символіка. Українська геральдика. Розвиток української національної символіки наприкінці ХХ – початку ХХІ століть.

Запитання для індивідуальної та самостійної роботи (форма контролю — письмова робота):

1. Демонологічний пантеон українців.
2. Язичницькі обряди в календарній обрядовості народу.
3. Течії православного походження в Україні (ХІХ - ХХІ століття).
4. Екуменістичний рух в Україні наприкінці ХХ століття.
5. Церковна ієрархія православної церкви в Україні.
6. Народна символіка.
7. Національна символіка.
8. Українська геральдика.

Понятійний апарат модуля: гадання, ворожіння, екуменістичний рух, католицизм, календарна обрядовість, національна церква, обряд, патріархальна сім'я, православ'я, протестантизм, полігінія, поліандрія, пуналуарна сім'я, релігійна община, реформація, ритуал, свято, секта, сімейна обрядовість, сім'я, шлюб, уніатство, язичництво.

Теми лекційних занять

(28 годин для студентів історичного факультету).

Лекція 1. Вступ до етнографії (2 години).

План заняття.

1. Поняття етнографії, етнології, народознавства. Основні категорії етнографії як науки.
2. Понятійний апарат курсу. Співвідношення за змістом і обсягом понять «етнос», «народ», «нація» в етнологічній науці.
3. Феномен етнічності. Основні підходи до визначення етнічності.
4. Дискусійні питання українського етногенезу
5. Вузлові проблеми етнологічної науки.

Лекція 2. Історія виникнення та розвитку етнографічної науки в Україні (2 години)

План заняття.

1. Накопичення етнографічних знань в період середньовіччя.
2. Становлення етнографічної науки в період нової історії.
 - а) особливості розвитку етнографії в ХІХ столітті;
 - б) діяльність відділу етнографії Російського географічного товариства;
 - в) Комісія для опису губерній Київського військового округу та її етнографічна діяльність.
3. Етнографічна наука у 1918 - 1921 рр.

4. Процес створення академічних установ в Україні. Розвиток етнографії в радянський період.
5. Сучасна етнологічна та етнографічна наука.

Лекція 3. Історико - етнографічне районування України (2 години)

План заняття.

1. Поняття та схема історико-етнографічного районування етнічної території України.
2. Загальна характеристика етапів становлення етно-регіональних утворень: Середня Наддніпрянина, Галичина, Волинь, Буковина, Поділля, Полісся, Закарпаття, Сіверщина, Слобожанщина, Таврія, Південь України.
3. Етнографічні групи в Україні: їх особливості та історія розвитку
 - а) бойки;
 - б) лемки;
 - в) литвини;
 - г) поліщуки;
 - д) гуцули.
4. Національний склад сучасного українського суспільства.

Лекція 4. Антропологічне районування українців (2 години)

План заняття.

1. Антропологічні особливості українського народу. Федір Вовк – засновник вітчизняної антропологічної науки.
2. Антропологічні зони, області території України.
3. Сучасні антропологічні дослідження.

Лекція 5. Основні напрямки господарської діяльності українського народу (2 години)

План заняття.

1. Господарська діяльність населення України в період давньої та середньовічної історії.
2. Традиційні заняття українців.
3. Господарське значення допоміжних промислів та занять.

Лекція 6. Народний одяг (2 години)

План заняття.

1. Давньоруський одяг.
2. Український одяг періоду XV - XIX століть.
3. Локальні особливості національного одягу в Україні.
4. Комплекс традиційного вбрання та його функції.

Лекція 7. Суспільне життя українського народу (4 години)

План заняття.

1. Громада та її функції.
2. Поняття «звичаєвого права». Роль звичаєвого права в суспільному житті українців.
3. Організаційні форми самоуправління та самоврядування українців.
4. Базари і ярмарки та їхня роль у громадському житті українського народу.

Лекція 8. Сім'я та сімейний побут українського народу (4 години)

План заняття.

1. Давні типи сім'ї в Україні та їх соціальні функції.
2. Становище жінки у сім'ї.
3. Статус приймака.
4. Сімейні обряди.
5. Сучасна українська сім'я: принципи створення та функції.

Лекція 9. Транспорт та засоби пересування (2 години).

План заняття.

1. Найдавніші транспортні артерії та шляхи пересування.
2. Види сухопутного транспорту.
3. Вдосконалення транспорту в період нової та новітньої історії.

Лекція 10. Українське народне житло (2 години).

План заняття.

1. Планування житла.
2. Основні типи українських сільських поселень.
3. Традиційний інтер'єр української хати.
4. Екстер'єр житла українців.

Лекція 11. Народні знання та світогляд українців (2 години)

План заняття.

1. Астрономічні знання українців.
2. Метеорологічні знання українців.
3. Народна агротехніка.
4. Народна медицина.
5. Вірування та повір'я.

Лекція 12. Звичаї і обряди українського народу (2 години)

План заняття.

1. Поняття календарної обрядовості.
2. Зимовий цикл свят.
3. Весняні свята та їх особливості.
4. Літні свята.
5. Осінні обряди українців.

Плани семінарських занять
(20 годин для студентів історичного факультету)

Семінарське заняття № 1

Тема: Основні категорії етнографії як науки

(2 години)

Мета заняття: охарактеризувати етнографію за основними категоріями етнографії як науки: розкрити предмет і завдання етнографії, визначити об'єкт та методологію її досліджень, понятійний апарат курсу, проаналізувати місце і роль етнографії в системі гуманітарних наук, її зв'язок з етнологічними дисциплінами, співвідношення з поняттями «етнологія», «народознавство».

План заняття:

1. Визначення понять «етнологія», «етнографія». Предмет, об'єкт та завдання етнографії як науки.
2. Основні джерела та методологія етнографічних досліджень.
3. Понятійний апарат курсу. Співвідношення за змістом і обсягом понять «етнос», «народ», «народність», «нація».
4. Феномен етнічності: основні підходи до його розуміння.
5. Етнічні спільноти, їх класифікація.

При розгляді теми семінарського заняття потрібно охарактеризувати етнографію за традиційними для будь-якої науки категоріями, визначивши її предмет, об'єкт, джерела, завдання, методологію досліджень. Особливу увагу слід звернути на процес «етнологізації» сучасної етнографічної науки, тяжіння до теоретичних узагальнень. У цьому контексті варто розмежувати поняття «етнографії» та «етнології», порівнявши у першу чергу предмет та методологію цих двох наук. Важливим є визначення також місця етнографії як навчальної дисципліни у системі етнологічного-етнографічного предметів, поряд із етнологією, етнопсихологією, етнопедогогікою, етногеографією, етнодемографією та іншими. Розгляд останніх питань семінарського заняття передбачає роботу з теоретичними проблемами: визначення за змістом і обсягом понять «етнос», «народ», «народність», «нація», співвідносячи їх між собою як окремі етапи розвитку одного й того самого явища (окремими етапами розвитку етносу є народність і нація), з іншого — як співвідношення одиничного до загального (оскільки не будь-який етнос є нацією, але для розвитку нації необхідним є етнічне підґрунтя); характеристики

конструктивістського та етнонаціонального підходів до феномену етнічності та критеріїв класифікації і основних видів етнічних спільнот.

Основні поняття теми: етнос, етногенез, етнічні спільноти, етнографічні групи, етнічні процеси, етнологія, компліментарність, конструктивізм, народознавство, народ, нація, пасіонарність, примордіалізм, народність, нація,

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Теорія пасіонарності та енергетичних полів Л. Гумільова.
2. Правомірність теорії географічного детермінізму щодо розвитку етнічних спільнот в Україні.
3. Дискусійні питання українського етногенезу.

Рекомендована література:

а) основна

Алексеев В.П. Етногенез: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1986.

Багринець В.М. Коли і як виникли назви « Україна», «українці»? : Наук. попул. Вид. / Ред. І. Ребрик. – 2-е вид., допов. – Ужгород: Гранда, 2002. – 61 с.

Балушок В. Формування об'єктивної основи для етногенезу українців // Народна творчість та етнографія. – 2000. – №1. – С. 32 - 40.

Балушок В. Деякі проблемні моменти етногенезу українців та його завершальний етап // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 6. – С.55-64.

Баран В., Козак Д., Терпиловський Р. Походження слов'ян. – К.: Фенікс, 1991.

Балушок В. Етнічна ситуація на слов'янських землях України в епоху Київської Русі // Народна творчість та етнографія. – 2004. – С.46-57.

Бромлей Ю. Очерки теории этноса. — М.: Наука, 1983.

Бромлей Ю. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. — М.: Наука, 1987.

Воропай О. Етнографія: наука про націю. – Лондон, 1963. – 24 с.

Гумилев Л. Никакой мистики // Юность. — 1990. — № 2. — С. 2 - 6.

Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли. — М.: Айрис-пресс, 2006. – 560с.

Гумилев Л. Этносфера: история людей и история природы. — М.: Наука, 1993.

Горленко В. Литвини в Україні // Пам'ятки України. -2001. - №1-2. - С. 85 - 103.

Данилюк А. Поліщуки // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2000. - №6. - С.8.

Дністрянський, М. Регіональні етнографічні відмінності в Україні: чинники формування та тенденції трансформації [Текст] / Мирослав Дністрянський // Педагогічна думка. – 2009. – №3. – С. 32–38.

Заставний, Ф. Д. Українські етнічні землі [Текст] / Ф. Д. Заставний. – Л. : Світ, 1993. – 175 с.

Залізник Л. Етногенез українців: імперські міфи та історична реальність // Вісник Київського університету. Сер. Українознавство. – 2002. – № 6. – С. 5 - 12.

- Залізняк Л. Походження українців за даними сучасної етнології // Дзеркало тижня. – 2007. – № 24. – С.21.
- Зінченко О. Етногенез українців: шляхи становлення нації // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2005. – № 33. – С.10-13.
- Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография. – М.: Наука, 1991. – 511
- Етнографія України: Навч. посіб. для студ. вузів / За ред. С.А. Макарчука. – 2-е вид., перероб. та допов. – Л.: Світ, 1994, 2004. – 520 с.
- Етнография: Учеб. для студ. ист. спец. вузов / Под ред.. Ю.В.Бромлея и Г.Е. Маркова. – М.: Высшая школа, 1982. – 320 с.
- Життя етносу: соціокультурні нариси: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1997. – 240 с.
- Етнічна історія давньої України / П.П.Толочко, Д.Н.Козак, О.П.Моця та ін.; НАНУ. Ін-т археології. – К., 2000. – 276 с.
- Етнічна історія України: Навч. посіб. / Макарчук С.А. – К.:Знання, 2008. – 471 с.
- Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць. Вип. 18. / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень НАН України; Посольство Фінляндської Республіки в Україні. – К.: УНІСЕРВ, 2005. – 130 с.
- Ешин М.Б. Этничность в аспекте ее исторического развития // Мир психологии. – 2004. – № 3. – С.24-37.
- Кліффорд Д. Клопоти з культурою. Про авторитет етнографії // Народна творчість і етнографія. — 2004. — №3. — С. 70 -84.
- Лозко Г. Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект. – К.: АРТЕК, 2001. – 303 с.
- Лурье С. Историческая этнология. — М.: Наука, 1998.
- Момрик, А. П. Формування концепції етногенезу українського народу (історіографія проблеми). Спец. 07.00.05- етнологія [Текст] : Автореф. дис. ... канд. пед. наук / Анатолій Петрович Момрик ; НАН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського. – К., 2005. – 19 с.
- Моїсеєнко, Є. В. Проблеми етнології у науковій періодиці України (кінець ХХ - початок ХХІ ст.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 "Етнологія" / Єлизавета Валеріївна Моїсеєнко ; Київський нац. ун-т імені Т.Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
- Моця, О. П. Етнічні процеси в автохтонному середовищі на етапі ранньомодерної та модерної історії України [Текст] / О. П. Моця // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 41–52.
- Наконечний, В. М. Лемки в ХХ столітті: життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах [Текст] : Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. історич. наук: спец. 09.00.12 "Українознавство" / Володимир Михайлович Наконечний ; Київ нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 19 с.

- Наулко В. И. Украинская этнологическая наука: современное состояние и перспективы развития // Этнографическое обозрение. – 2003.– № 6.– С.115 - 123
- Огульчанський Ю. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 68 с.
- Павленко Ю. Структура та розвиток етнічної спільності // Археологія. — 1997.— №3. — С. 15 - 20.
- Паучок В.К. Етногенез українського народу і становлення національної символіки. – Тернопіль, 1993.
- Петров В. Походження українського народу. – К.: Феникс, 1992. – 192 с.
- Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій для студ. вузів. – К.: Либідь, 1996. — 272 с.
- Пономарьов А.П. Українська етнографія: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1994. – 317 с.
- Пономарьова, І. С. Греки Приазов'я: етнонаціональні процеси в аспекті трансформації традиційної культури. Спец. 07.00.05- етнологія [Текст]: Автореф. дис. ... доктора історич. наук / Ірина Семенівна Пономарьова; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 33 с.
- Рыбаков С. Этничность и этнос // Этнографическое обозрение. – 2003. – № 3.
- Скляр, В. М. Еволюція етномовних процесів в Україні наприкінці ХХ- на початку ХХІ ст. [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора історич. наук: спец. :09.00.12 "Українознавство" / Володимир Миколайович Скляр; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 33 с.
- Супругова С. Етнічні спільноти : сутність, ознака, класифікація // Філософська думка. – 2005. – № 5. – С. 124 – 137.
- Терлецький Л. Етногенез українського народу / НАНУ. Ін-т укр. археограф. та джерел-ва ім. М.С.Грушевського. – Львів: П.П. «Інтелект-Бізнес», 2007. – 632с.
- Тиводар М. Етнологія: Навч. посіб. для студ. іст. спец. вищих навч. закл. — Л.: Світ, 2004. – 624 с.
- Тиводар, М. Етнодемографічні процеси на Закарпатті (І - початок III тисячоліття) [Текст] / Михайло Тиводар // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 1. – С. 4–31.
- Фігурний, Ю. Основні версії походження українського етносу: фаховий українознавчий аналіз [Текст] / Ю. Фігурний // Українознавство. – 2010. – № 3. – С. 213–220.
- Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Укр. народознавство, 1999. – Кн.1. – 528с.; Кн.2. – 544с.
- Українська етнологія: Навч. посіб. для студ. ВНЗ / В.К. Борисенко, М.В. Гримич, О.П. Гончаров та ін.: В.К. Борисенко (ред.). – К.: Либідь, 2007. – 399 с.

Юрій М.Ф. Етногенез українського народу: Навч. посіб. – Вид. 3-е, перероб. – К. : Кондор. – 2007. – 262 с.

б) додаткова

Бодак, Я. Лемківські трудові пісні-діалоги [Текст] / Я. Бодак // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 6. – С. 46–55.

Зан, М. Етнічні процеси на Закарпатті в сучасну добу [Текст] / Михайло Зан // Народна творчість та етнографія. – 2010. – № 1. – С. 31–42.

Любчик, І. Становлення національної ідентичності лемків [Текст] / І. Любчик // Київська старовина. – 2006. – №3. – С.80–97.

Верговський, С. Витоки традиційної культури українців [Текст] / С. Верговський // Образотворче мистецтво. – 2005. – №3. – С.66–70.

Гаврош, О. Пишайтеся Бойківщиною! [Текст] / О. Гаврош // Україна молода. – 2007. – №136. – С.12.

Гуслистий Р. До питання про утворення української нації. — К.: Либідь, 1967.

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К.: Наукова думка, 1991.

Давидюк, В.Етнокультурна своєрідність Волині [Текст] / В. Давидюк // Народна творчість та етнографія. – 2005. – №3. – С.66–77

Диновський, Д. М. Адміністративно-правові проблеми відтворення генофонду української нації [Текст] / Д. М. Диновський // Держава і право. – К., 2006. – Вип. 32. – С.195–198.

Дмитренко С. Роль етносів України у її становленні //Освіта. – 2004.–№17.–С. 8.

Канигін Ю. Від Аскольда до Ярослава : Маловідомі сторінки нашої історії // Українська культура. – 2001. – № 1. – С. 38 - 40.

Карлов В.В. Заметки на «мосту между прошлым и будущим», или историческое сознание этноса как феномен и объект изучения // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 2. – С.3-21.

Катигоренко В.О. Зміни етнічного складу населення України / друга половина ХХ століття // Історія України. – 1999. – № 31-32. – С.6-7.

Крисаченко В. Історичні передумови формування етнічної структури населення України // Стратегії розвитку України. – К., 2002. – С. 51 - 64.

Любчик, І. Становлення національної ідентичності лемків [Текст] / І. Любчик // Київська старовина. – 2006. – №3. – С.80–97.

Момрик А.П. Формування концепції етногенезу українського народу (історіографія проблеми). Спец. 07.00.05. – етнологія: Автореф. дис ... канд. пед. наук / НАН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського. – К., 2005. – 19 с.

Наулко В. Коріння та крона // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2000. – № 5.

Наулко В. Етнічний склад населення Української РСР. – К.: Наукова думка, 1965.

Нельга О. Теорія етносу. Курс лекцій. – К.: Тандем, 1997. – 367с.

Павленко Ю. Передісторія давніх русів у світовому контексті. – Т.1. – К., 1994.

- Півторак Г. Українці : звідки ми і наша мова. – К., 1993.
- Сегеда С. Історична динаміка етнічного складу населення України // Досвід України в галузі прав національних меншин. – К., 1994. – С. 7-16.
- Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Укр. народознавство, 1999. – Кн.1. – 528с.; Кн.2. – 544с.
- Шилов Ю. Трипільська культура Наддніпров'я України і її зв'язок із прабатьківщиною індоєвропейців // Народна творчість і етнографія. — 2000. — №1. — С. 74 - 81.
- Этнография и смежные дисциплины. Этнографические субдисциплины. Школы и методы. – Вып.2. – М.: Наука, 1988.
- Этнология. Учебный словарь / А.П.Садохин. – М.: Гардарики, 2002. – 208с.
- Ярещенко, А. Етнографічні особливості України [Текст] / А. Ярещенко // Українські традиції / Упоряд. В. О. Ковалевський; Худож.-оформлювач В.І. Осипов. – Х., 2006. – С.353–429.

Завдання для самостійної роботи: написання реферату чи приготувати повідомлення

Пропоновані теми для підготовки рефератів:

- 1.Етнографічні групи в Україні: поліщуки: історико-етнографічна характеристика.
2. Литвини: історико-етнографічна характеристика.
3. Бойки, гуцули, лемки в Україні: порівняльна характеристика.

Семінарське заняття № 2

**Тема: Накопичення етнографічних знань
в період середньовіччя та нового часу
(2 години)**

Мета заняття: простежити процес накопичення етнографічних знань в період середньовіччя; визначити основні види джерел цього періоду та дати їм характеристику на предмет наявності етнографічної інформації. Розглянути особливості процесу накопичення етнографічних знань в період нової історії України, визначити специфіку періоду другої половини XVII - середини XVIII століття в порівнянні з попереднім часом, охарактеризувати основні етнографічні джерела: «Синопис», козацькі літописи; з'ясувати внесок окремих історичних осіб в розвиток етнографічних знань в Україні.

План заняття:

1. Традиції українського літописання впродовж XII - середини XVII століть.
2. Етнографічна інформація в творах полемістів та її значення.

3. Зарубіжні автори про етнографічні знання українців у XV – сер. XVII століть.
4. Історичні умови розвитку етнографії в XVII – XVIII століттях:
 - а) Перша етнографічна експедиція Російської АН в Україну.
 - б) Анкета-програма Ф.Туманського для опису України.
 - в) «Черниговского наместничество топографическое описание...» А.Шафонського.
 - г) «Топографическое описание Харьковского наместничества» М.Загоровського.
 - д) «Летописное повествование о Малой России...» О.Рігельмана.
 - е) «Записки о Малороссии, ее жителей...» Я.Марковича.
5. Просвітницький напрям в українській етнографії другої половини XVIII століття.

При вивченні теми особливу увагу слід звернути на період середньовіччя як початковий етап розвитку етнографії. Тому щодо нього слід використовувати словосполучення «процес накопичення етнографічних знань», пояснивши чому. У ході розгляду передбачених планом семінарського заняття питань потрібно проаналізувати літописи та інші види етнографічних джерел XII – середини XVII століть; визначити місце полемічної літератури та творів усної народної творчості в системі джерел етнографічної інформації; розглянути погляди іноземних авторів щодо етнографічних знань населення етнічної території сучасної України; визначити загальні закономірності процесу накопичення етнографічних знань періоду середньовіччя.

Перший період нової історії для накопичення етнографічних знань був достатньо плідним. Тому перед характеристикою основних джерел даного часу, потрібно визначити історичні умови розвитку українських земель упродовж другої половини XVII — середини XVIII століття: події національно-визвольної війни (створення Гетьманщини, період Руїни тощо), політичний розвиток країни в подальший період. Тому критично слід підійти до оцінки козацьких літописів як джерела етнографічних знань цього часу. Визначити також слід причини та результати першої етнографічної експедиції Російської АН в Україну. Наступні питання семінару передбачають розгляд таких етнографічних джерел: Анкета-програма Ф.Туманського для опису України, «Черниговского наместничество топографическое описание...» А.Шафонського, «Топографическое описание Харьковского наместничества» М.Загоровського, «Летописное повествование о Малой России...» О.Рігельмана, «Записки о Малороссии, ее жителей...» Я.Марковича за планом: історія створення, короткі відомості про автора, етнографічна цінність праці. Останнє питання передбачає вивчення представників та основних ідей просвітницького напрямку в українській етнографії другої половини XVIII століття.

Основні поняття теми: історичне джерело, етнографічне джерело, етнографічні знання, літопис.

Завдання для самостійної роботи:

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Етнографічна цінність творів І.Вишенського.
2. Густинський літопис – цінне джерело етнографічного матеріалу початку XVII ст.
3. Проспер Меріме про традиції та побут козаків.
4. Арабські та візантійські етнографічні джерела в період існування Давньоруської держави.
5. «Синопис» як джерело етнографічної інформації.
6. «Космографія» С.Величка в етнографічній спадщині українського народу.
7. «Вірші. Приповісті посполиті» Климентія Зинов'єва.
8. «Описание всех в Российском государстве обитающих народов...» І.Георгі.
9. Усна народна творчість як джерело етнографічних знань.

Рекомендована література:

а) основна

Бовгиря А. «Новгород-Сіверський літопис» – пам'ятка української історіографії другої половини ХУІІІ ст. // Сіверянський літопис. – 2003. – № 5-6. – С.89-93.

Висоцький А.А. Літописні зведення Київської Русі // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2005. – № 26. – С.22-23.

Горленко, В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків [Текст] / В. Ф. Горленко; Академія наук УРСР; Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. – К.: Наук. думка, 1964. – 248 с.

Горленко В. Перша етнографічна програма на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1957. – № 4. – С. 34 - 46.

Горленко В. Ф. Становление украинской этнографии конца ХУІІІ – первой половине ХІХ ст. / АНУССР. – К.: Наук. думка, 1988. – 214с.

Грушевський М. Очерки истории украинского народа. – К.: Либідь, 1991.

Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. — Львів: Світ, 1994. – 520с.

Кулаковський П. Чернігівщина на картах Боплана // Сіверянський літопис. – 2003. – № 1. – С.9-16.

Лурье С.Э. Историческая этнология: Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 448с.

Січинський В. Чужинці про Україну. – К.: Довіра, 1992. – 256с.

Степовик Д. Звичаї іноземців в описах українського мандрівника ХУІІІ ст. // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С.47-51.

Українська етнологія : Навч. посіб. для студ. ВНЗ / В.К. Борисенко, М.В.Гримич, О.П.Гончаров; В.К.Борисенко (ред..). – К.: Либідь, 2007. – 399с.
Українці: Історико-етнографічна монографія у 2-х книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн.1. – 527с.

б) додаткова

Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини [Текст]. – Ужгород : Ужгородська міська друкарня, 2009. – 520 с. :

Гнатюк В. Нарис української міфології / Р. Кирчів (підгот. та оправ. тексту, вступ. ст. і примітки). – Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2000. – 264 с.

Качкан В. Українське народознавство в іменах. – К.:Либідь, 1994. – Кн.1. – 333с.

Касперович, Г. Етнокультурные процессы на белорусско-украинском пограничье [Текст] / Галина Касперович // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 4-5. – С. 19–29.

Ковальчук, О. В. Українське народознавство [Текст]: Книга для вчителя / О. В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.

Копцюх, Б. Р. Місцинність племені як чинник в реконструкції етногенезу українців [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.05 "Етнологія" / Богдан Романович Копцюх ; Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. – К., 2011. – 17 с.

Культура і побут населення України: навчальний посібник (В.Наулко, В.Горленко та ін.) — К.: Либідь, 1991. – 232с.

Лозко Г. Українське народознавство. – Вид.2-е, доп. – К.: АртЕк, 2004. – 470с.

Макарчук С.Турій О. Український етнос (історик. розвиток).- Львів:Світ, 1990.

Марченко М. Історія української культури (з найдавніших часів до середини XVII століття). — К.: Наукова думка, 1961.

Марченко М. Українська історіографія. – К. : КДУ, 1959. – 256с.

Мельник Л.Г. Маловідомий опис Гетьманщини першої чверті ХУІІІ ст.. // Вісник Київського національного ун ту. Серія Історія. – 2001. – Вип. 55. – С.13-17.

Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. К.: Довіра, 1992. – 142с.

Хоптяр Ю.А. Етнологія: Навч. посіб./ Кам'янець-Подільський держ. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 144с.

Шакурова, О. Модерні концепції етногенезу українців [Текст] / О. Шакурова // Українознавство. – 2011. – № 2. – С. 192–194.

Семінарське заняття № 3

**Тема: Розвиток української етнографії
в першій половині ХІХ століття та наприкінці ХІХ - ХХІ століть.**

(2 години)

Мета заняття: визначити особливості етнографічних досліджень в Україні в першій половині XIX століття; розглянути діяльність Російського географічного товариства; визначити внесок провідних вчених-етнографів Київського та Харківського університетів в накопичення та систематизацію знань культури та побуту українського народу; вивчити етнографічну діяльність комісії для опису губерній Київського учбового округу. Розглянути зміст і особливості розвитку вітчизняної етнографічної науки наприкінці XIX століття; визначити закономірності виникнення та поширення народознавчих осередків на початку XX століття; проаналізувати специфіку етнографічних досліджень в XX столітті; простежити основні етапи формування академічних установ в Україні.

План заняття:

1. Умови та особливості розвитку етнографічної науки в Україні в першій половині XIX століття.
2. Діяльність Російського географічного товариства (далі – РГТ) та його вплив на розвиток етнографічної думки в Україні.
 - а) програма РГТ та її значення для розвитку української етнографії;
 - б) основні теми описів українців кореспондентами РГТ;
 - в) етнографічні видання РГТ.
3. Діяльність Комісії для опису губерній Київського учбового округу.
 - а) діяльність Комісії до відкриття відділення етнографії;
 - б) розробка етнографічної програми Комісії;
 - в) діяльність комісії після відкриття відділення етнографії;
4. Розвиток етнографічної науки наприкінці XIX століття.
5. Створення перших академічних установ в УРСР. Діяльність Етнографічної комісії ВУАН.
6. Особливості умов розвитку етнографії в радянський період.
 - а) діяльність інститутів АН УРСР;
 - б) етнографічна проблематика досліджень радянського періоду.
7. Розвиток етнографічних (етнологічних) досліджень в незалежній Україні.

Для вивчення історії розвитку української етнографії важливим виступає XIX століття, оскільки на цей час припадає становлення її як науки. Проте важливо відзначити умови розвитку етнографічної науки в цей час (перебування етнічних українських земель у складі імперій, відповідне імперське законодавство). Детально потрібно з'ясувати діяльність Російського географічного товариства як загальноімперського наукового центру, що виникає у 1845 році. Проте основний акцент слід робити на питання його впливу на розвиток етнографії на теренах України. Розглядаючи останній сюжет, важливо звернути увагу на діяльність з 1850 року Комісії для опису губерній Київського учбового округу, пояснивши, що мова йде про Київську, Полтавську,

Чернігівську, Волинську, Подільську губернії. Потрібно також визначити специфіку діяльності цієї установи після відкриття відділення етнографії та дати загальну характеристику її структурі (чотирьом відділенням: географічному, природничо-історичному, промисловому, статистичному). Вивчення цієї теми передбачає визначення загальних особливостей розвитку етнографії в Україні упродовж кінця XIX - XX століть: етнографічна проблематика, зміна методології досліджень, внесок вчених цього періоду у розвиток вітчизняної етнографічної науки. Важливим виступає з'ясування значення етнографічних досліджень Київського наукового товариства імені Т.Шевченка і кабінету антропології та етнології ім. Х.Вовка. Окремим аспектом вивчення є процес формування перших академічних установ в УРСР, наявність відповідних спеціалізованих структурних підрозділів для етнографічних досліджень: кабінет казкової творчості, гурток для вивчення українського танцю та інших, проаналізувати проблеми діяльності науковців у радянський період та незалежної України.

Завдання для самостійної роботи:

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Етнографічна діяльність М.Маркевича.
2. Етнографічна діяльність М.Костомарова.
3. Етнографічні праці та розвідки першої половини XX століття.
4. Діяльність академічних установ етнологічного спрямування в сучасній Україні.

Рекомендована література:

а) основна

Арсенич П. Етнографічна і культурно-освітня діяльність Володимира Шухевича // Народна творчість і етнографія. – 2004. – №3. – С. 15 - 23.

Божко, Л. М. Етнографічні дослідження Поділля у 20-30-х роках XX ст. [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.05 "Етнологія" / Лариса Миколаївна Божко ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2010. – 20 с.

Горленко, В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько - українських етнографічних зв'язків [Текст] / В. Ф. Горленко ; Академія наук УРСР; Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії. – К. : Наук. думка, 1964. – 248 с.

Горленко В. Перша етнографічна програма на Україні // Народна творчість та етнографія. – 1957. – № 4. – 34 - 46.

Гуржій О., Парахіна М. Етнологічні осередки України в 20-х – на поч. 30-х рр. XX століття. Нарис діяльності. – К.: Ін-т іст. України НАНУ, 2004. – 248с.

Гуслистый К. Вопросы истории Украины и этнического развития украинского народа. – К.: Наукова думка, 1961.

- Гуслистий К. Українська радянська етнографія // Народна творчість і етнографія. – 1967. – №1. – С.7 – 18.
- Дмитренко М. Видатний український народознавець Микола Сумцов // Народна творчість і етнографія. – 2004. – №3. – С. 3 - 14.
- Зайцева З. Інтеграція наукового товариства імені Шевченка у науково-інформаційний простір (1894-1914 рр.) // Пам'ять століть. – 2005. – № 3-4. – С.235-250.
- Еволюція українського народознавства // Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Укр. народом-ство, 1999. – С. 23 - 36.
- Ковальчук, О. В. Українське народознавство [Текст]: Книга для вчителя / О. В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.
- Кирчів, Р. Донаукові зацікавлення українським фольклором та етнографією [Текст] / Р. Кирчів // Народна творчість та етнографія. – 2005. – №1. – С.40–48. – 2005.-№2.-С.50-59, №3.- С.52-64.
- Лурье С.В. Историческая этнология: Учебное пособие для вузов. – М.: Аспект-Пресс, 1997. – 448с.
- Марченко М. Українська історіографія. – К.: КДУ, 1959. – 256с.
- Наулко В.Нові відомості про Де ла Фліза // Київська старовина. – 1993. – №5.
- Микитчук, С. Розвиток етнографії в Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ - на початку ХХ століття (історіографічний аспект) [Текст] / Сергій Микитчук // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 4-5. – С. 119–125
- Наулко В. Украинская этнологическая наука: современное состояние и перспективы развития // Этнографическое обозрение. — 2003. — № 6. — С.115
- Острянин Д. Світогляд М.Максимовича. – К.: Наукова думка, 1960.
- Пасько-Єфімова В. Осередок і опора (до 120-річчя Південно-Західного відділення РГТ у Києві) // Старожитності. – 1993. – № 9 - 10.
- Пінчук Ю. Микола Іванович Костомаров (1817 - 1885). – К.: Либідь, 1992.
- Ревуненков Е., Решетов С. Сергей Михайлович Широкогоров // Этнографическое обозрение. – 2003. – № 3. – С. 100 - 118.
- Репрессированные этнографы / Д.Д. Тумаркин (сост.); РАН. Ин-т этнологии и антропологи им. Н.Н.Миклухо-Маклая. – М.: Изд. Фирма «Восточная литература» РАН, 2003. Вып. 2. – 2003. – 495 с.
- Решетов А. Институт антропологии и этнографии – Институт этнографии АН СССР. 1933 - 1943 гг. // Этнографическое обозрение. – 2003. – №5. – С. 24.
- Рубан О. Етнографічна комісія АНУ // Народна творчість і етнографія. – 1999. – №4. – С. 126 - 131.
- Саварин Т. Я. Головацький, М.Драгоманов про чинність фактора політичного статусу етносів у міжетнічних стосунках лемків з сусідами // Мандрівець. — 2004. – №2. – С. 23 - 25. .

- Скрипник Г. А. Народознавча спадщина Павла Чубинського з погляду сучасної етнології [Текст] / Скрипник Ганна Аркадіївна // Народна творчість та етнографія. – 2009. – №2. – С. 4–22.
- Сніжко, В. Етнографічні дослідження в теорії наукового українознавства [Текст] / В. Сніжко // Українознавство. – 2011. – № 2. – С. 183–187.
- Сорочув, Л. Наукові фольклорно-етнографічні пошуки Миколи Костомарова [Текст] / Л. Сорочувк // Література. Фольклор. Проблеми поетики: Зб. наукових праць / Ін-т філології Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – Вип. 28, Ч. 1. – С.265–271.Храмов Ю. та ін. Створення УАН – визначна подія в історії України ХХ століття // Народна творчість і етнографія. – 1998. – № 5 - 6. – С.3 - 10.
- Сумцов, М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слободської України [Текст] : вибрані праці / Микола Федорович Сумцов ; Харківський обл. центр народної творчості, Християн. благод. фонд імені Андрія Первозваного, ЦНБ Харківського нац. ун-та ім. В.Н. Каразіна. – Х. : АТОС, 2008. – 558 с.
- Сумцовъ, Н. Ф. Этнографическій очеркъ Харьковской губ. [Текст] / Н. Ф. Сумцовъ. – Х. : Союз, 1918. – 24 с.
- Чубинський, П. Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського [Текст]. Кн. 1 / П. Чубинський. – К. : Мистецтво, 1995. – 224 с.
- Чубинський, П. Мудрість віків: Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського [Текст]. Кн. 2 / П. Чубинський. – К. : Мистецтво, 1995. – 224 с.
- Щербаківський, Д. Козак Мамай [Текст] : мистецько-етнографічні праці / Данило Щербаківський ; Упоряд., передм., комент. та прим. М.В. Волкової; За заг. ред. А.П. Ярещенка. – Х. : Факт, 2008. – 512 с.
- Якимович, Г. І. Науково-експедиційні дослідження на Бойківщині [Текст] / Г. І. Якимович // Берегиня. – 2008. – №3. – С.25–30.
- б) додаткова*
- Горленко В. Апполонові житниці // Київська старовина. – 1994. – №1.
- Гирич І. Архів-музей переходової доби // Старожитності. – 1992. – №1.
- Иванова Ю. Из истории Института этнографии (очень личные воспоминания).— Этнографическое обозрение. – 2003. – №5. – С. 43 - 53.
- Качкан В. Українське народознавство в іменах. – К.: Либідь, 1994. – 333с.
- Лозко Г. Українське народознавство. – Вид. 2-е, допов. – К.: АртЕк, 2004. – 470с.
- Качкан В. Українське народознавство в іменах. – К.: Либідь, 1994. – 333с.
- Ковальчук, О. В. Українське народознавство [Текст] : Книга для вчителя / О. В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.
- Костомаров М. Автобіографія. Бунт С.Разина. – К.: Либідь, 1992.

- Марченко М. Історія української культури (з найдавніших часів до середини XVII століття). – К.: Наукова думка, 1961.
- Тиводар М.П. Етнологія: Навч. посіб.для студ. іст. Спец. вищих навч. закл. – Львів: Світ, 2004. – 623 с.
- Тронько П. Родовід українського краєзнавства // Краєзнавство. – 1993. – №1.
- Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1992. – 638с.
- Українці. Історико-етнографічна монографія у 2-х кн. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн.1. – 527с.

Семінарське заняття № 4

**Тема: Основні напрямки господарської діяльності українського народу.
(2 години)**

Мета заняття: розглянути роль домашніх промислів у житті українців, з'ясувати фактори впливу та причини спеціалізації окремих регіонів України; вивчити особливості основних напрямків господарської діяльності українського народу, починаючи з періоду середньовіччя; простежити специфіку допоміжних промислів у житті українців.

План заняття:

1. Основні форми господарювання українців.
2. Домашні промисли і ремесла.
3. Допоміжні види господарської діяльності українців: бджільництво, рибальство, збиральництво, полювання.
4. Територіальна специфіка господарської діяльності українців.

Розгляд теми передбачає вивчення основних видів занять українців та ролі домашніх промислів у їх житті. Тому потрібно звернути увагу як на традиційні види господарювання українського народу (землеробство, тваринництво), так і на додаткові — садівництво, бджільництво, рибальство тощо. Доцільним є з'ясування регіональної специфіки господарської діяльності, зміни основних видів господарювання в історичному розвитку, особливостей знарядь праці та їх вдосконалення. При вивченні народних промислів і ремесел слід характеризувати гончарство, ткацтво, гутництво, килимарство, ковальство, виробництво ювелірних прикрас тощо.

Завдання для самостійної роботи:

Пропоновані теми для підготовки рефератів та електронних презентацій:

1. Роль торгівлі та землеробства для давньоруського суспільства.
2. Основні системи землеробства в період нової історії.
3. Вирощування традиційних сільськогосподарських культур.
4. Основні напрямки розвитку тваринництва в Україні.

Рекомендована література:

а) основна

- Баран В. Давні слов'яни. – К.: Либідь, 1998. (Україна крізь віки в 15 т. – Т. 3).
- Богомазова Т.Г. Кустарные деревообрабатывающие промыслы украинцев в конце XIX – нач. XX века / Т.А Бернштам (отв. Ред.); РАН, Музей антропологии и этнографии имени Петра Великого. – С.Пб., 1999. – 164 с.
- Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т I -II. — Мюнхен, 1958.
- Горленко, В. Ф. Народна землеробська техніка українців [Текст] : Історико - етнографічна монографія / В. Ф. Горленко ; АН УРСР; Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1971. – 164 с.
- Гошко, Ю. Г. Населення Українських Карпат [Текст] : XV - XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко ; АН УРСР; Державний музей етнографії та худож. промислу. – К. : Наук. думка, 1976. – 205 с.
- Дідух Л. Ремесло у Київській Русі // Історія в школах України. – 2005. – № 5. – С.41
- Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520с.
- Знойко О. Міфи Київської землі та події стародавні. – К.: Либідь, 1989.
- Кара-Васильєва Т.В. Українська вишивка /Т.В.Кара-Васильєва, А.Д.Чорноморець. – К.: Либідь, 2002. – 160с.
- Качкан, В. Жива глина: Мандрівка в минуле та сьогоднішнє Опішного [Текст] / В. Качкан ; Упр. культ. Полтав. обл. держ. адмін., Нац. музей заповідник укр. гончарства в Опішному. – Опішне : Укр. народознавство, 1994. – 180 с.
- Ковальчук, О. В. Українське народознавство [Текст] : Книга для вчителя / О. В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.
- Культура і побут населення України: навч. посіб. (В.Наулко, В.Горленко та ін.). – К.: Либідь, 1991. – 232с.
- Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2- е вид., допов. та перероб. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с. – Бібліогр.: с.454- 465
- Макарець, С. В. Ринок продукції тваринництва на Полтавщині епохи вільного підприємництва (кінець XIX - початок XX століття) [Текст] / С. В. Макарець // Історична пам'ять : науковий зб. – Полтава, 2008. – Вип. 2, 2008. – С.81–87.
- Павлюк, С. П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект [Текст] / С. П. Павлюк ; АН УРСР, Львів. від.; Ін-т мистецтва, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського; Ред. Гошко Ю.Г. – К.: Наук. думка, 1991. – 224 с.
- Пошивайло, О. М. Етнографія українського гончарства [Текст] : Лівобережна Україна / О. М. Пошивайло. – К. : Молодь, 1993. – 408 с.
- Пошивайло, О. Гончарська столиця України [Текст] : Видавництво "Українське Народознавство" / О. Пошивайло ; Упр. культ. Полтав. облдержадмін.; Держ. музей-заповідник укр. гончарства в Опішному. – Опішне : Укр. Народознавство, 2000. – 72 с.

б) додаткова

Лазаренко В.М. Каравани українського степу/ В.М.Лазуренко, Ю.М.Вовкотруб. – 2-е вид., доп.. – Черкаси: Ваш Дім, 2004. – 92с.

Лозко Г. Українське народознавство. – К.: Либідь, 1995.

Найден О.С. Українська народна іграшка: історія, семантика, образна своєрідність, функціональні особливості. – К.: Артк, 1999. – 256с.

Рибаков Б. Язычество древних славян. – М.: Наука, 1981.

Проскурова С.В. Чумацтво як українське соціокультурне явище: Автореф. дис... канд. іст. наук: 09.00.12 / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – 18с.

Соколовська, К. Культурно-побутові ознаки сучасних українців [Текст] / Клара Соколовська // Персонал. – 2008. – №3-4. – С. 124–134.

Українське народознавство [Текст] : Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.

Українська етнографія. Курс лекцій / Під ред. А.Пономарьова. – К.: Либідь, 1994.

Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Описне: Українське народознавство, 1999. – Кн.1. – 527с.

Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник / А.П.Пономарьов, Л.Ф. Артюх, Т.В. Космічна. – К.: Либідь, 1993. – 256с.

Семінарське заняття № 5

Тема: Українське традиційне вбрання

(2 години)

Мета заняття: простежити історію формування українського костюма; визначити регіональні особливості в пошитті та оздоблення одягу; ознайомитися з народними традиціями в конструюванні сучасного одягу; підкреслити своєрідність та специфічність естетичних смаків українців.

План заняття:

1. Давньоруське вбрання населення території України.
2. Український одяг XVII - початку XX століть.
3. Локально-територіальні особливості народного одягу населення України.
4. Сучасний костюм українців. Народні традиції в конструюванні українського одягу.

Вивчення історії українського традиційного вбрання є обов'язковим для з'ясування особливостей матеріальної культури українського народу. Розглянути слід особливості жіночого і чоловічого вбрання, зважаючи на хронологічний критерій. Тому говорячи про період середньовіччя і нової історії, важливо звернути увагу на роль одягу щодо станової приналежності населення

України, його специфіку. Окремо доцільно розглянути сорочку як обов'язковий елемент українського традиційного вбрання. Пропонуючи до розгляду специфіку поясного і нагрудного одягу, слід зважати на наявність повсякденний і святковий одяг. Не слід забувати про верхній одяг, порівнюючи види чоловічого та жіночого вбрання. Відповідь слід супроводжувати показом відповідних ілюстрацій із запропонованих у списку літератури виданнях. Цікавими є питання про чоловічі і жіночі зачіски, прикраси, оздоблення українського вбрання. Особливістю вивчення даної теми є обов'язковий розгляд специфіки одягу етнографічних груп в Україні: сердюків, черкасів, гуцулів, лемків, бойків, поліщуків, литвинів, а також простеження впливу інших народів на формування традиційного українського вбрання.

Завдання для самостійної роботи:

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Святковий одяг українців.
2. Жіночі прикраси.
3. Зачіски українців.
4. Народна косметика.

Рекомендована література:

а) основна

- Білан М.С., Стельмашук Г.Г. Український стрій: Навч. посіб. для вищих і серед. навч. закл. / Ін-т народознавства НАНУ, Львів. Акад. мистецтв. Науково-дослід. Центр. – Львів: Фенікс, 2000. – 328с.
- . Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987.
- Брун В. История костюма от древности до Нового времени / В. Брун, М. Тильке; Г. Светличная. – М.: ЭСКСМО, 2005. – 463 с.
- Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т I ,II. – Мюнхен, 1958.
- Гошко, Ю. Г. Населення Українських Карпат [Текст]: XV - XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко ; АН УРСР; Державний музей етнографії та худож. промислу. – К. : Наук. думка, 1976. – 205 с.
- Етнографія Києва і Київщини. Традиції і сучасність. – К.: Либідь, 1986.
- Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 2004. – 520с.
- Культура і побут населення України: навч. посіб. для вузів / В.Наулко, В.Горленко, Л.Ф.Артюх; – 2-е вид. доп. – К.: Либідь, 1993. – 287с.
- Кульчицька О. Народний одяг західних областей УРСР. - К.: Наукова думка, 1959.
- Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2-е вид., допов. та перероб. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с.
- .Матейко К. Український народний одяг. – К.: Либідь, 1977. – 195с.
- Никарик О. Сучасні художні тканини Українських Карпат. – К., 1987.

- Николаева, Т. А. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье [Текст] / Т. А. Николаева. – К. : Наук. думка, 1987. – 247 с.
- Ніколаєва, Т. О. Історія українського костюма [Текст] / Т. О. Ніколаєва. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.
- Ніколаєва, Т. О. Український костюм. Надія та ренесанс [Текст] / Т. О. Ніколаєва. – К. : Дніпро, 2005. – 320 с.
- Стамеров К. Нариси з історії костюмів : у 2-х частинах. – Ч.І. – К., 1978.
- Хмара, Г. Основні ознаки в мотивуванні назв українського одягу [Текст] / Г. Хмара // Рідний край. – Полтава, 2003. – №2(9), 2003. – С.74–78
- Український літопис вбрання: Наук. художні реконструкції: Книга - альбом / З.Васіна. – К.: Мистецтво, 2003. – Т.1. – 448с.
- б) додаткова*
- Каменська Н.М. Костюм в Україні від епохи Київської Русі до ХХІ ст./ Н.М. Каменська, С.І.Нікуленко. – Х.: Золоті сторінки, 2004. – 207с.
- Ковальчук, О. В. Українське народознавство [Текст]: Книга для вчителя / О. В. Ковальчук. – К. : Освіта, 1992. – 176 с.
- Супрун А., Филановский Г. Почему мы так одеты? – М.: Наука, 1991.
- Супруненко В. Ми — українці: енциклопедія українознавства. — Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 1999. – Кн.1. – 412с; Кн.2. – 144с.
- Стельмащук Г.Г. Традиційні головні убори українців / Ану країни. Ін-т народознавства. – К.: Наукова думка, 1993. – 240с.
- Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.
- Українська етнографія. Курс лекцій / Під ред А.Пономарьова. – К.:Либідь, 1994.
- Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн.1. – 527с.
- Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник / А.П.Пономарьов, Л.Ф.Артюх, Т.В.Косміна. – К.: Либідь, 1993. – 256с.

Семінарське заняття № 6

Тема: *Громадський побут і звичаєвість*

(2 години)

Мета заняття: з'ясувати особливості громадського побуту українців; охарактеризувати роль громади в житті українського села; визначити систему громадського управління на селі; простежити еволюція звичаєвого права українців; розглянути діяльність громадських об'єднань в українському селі в період нової історії.

План заняття:

1. Роль громади в житті українського села, її еволюція.

- 2.Поняття «звичаєвого права». Роль звичаєвого права у регулюванні громадського побуту українців.
- 3.Основні форми громадського самоврядування.
- 4.Громадська взаємодопомога українців.

При розгляді даної теми слід спочатку визначитися з її понятійним апаратом, зокрема «звичаєве право», «грумада», «самоврядування». Тому звернути особливу увагу потрібно на важливість та імперативність для українців норм звичаєвого права і простежити його еволюцію упродовж XIX століття. Слід зазначити про провідну роль громади у регулюванні взаємин між односельцями. Потрібно також визначити зміну видів громад, зокрема, процес об'єднання дівочих і парубочих громад у молодіжні упродовж другої половини XIX століття. Розгляд останніх питань семінару передбачає висвітлення основних видів громадського самоврядування українців, виборних посад, ролі старійшин та авторитетних людей громади у ході її розвитку. Важливо акцентувати увагу на обов'язковості громадської допомоги у разі виникнення такої потреби в українській родині та зменшення ролі громади у регулюванні взаємин у період новітньої історії.

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Господарські функції селянської громади на селі.
- 2.Звичаєве право в житті запорізького козацтва.
- 3.Громадське дозвілля і етикет.

Рекомендована література:

а) основна

Богдан С. Скільки є в українців способів привітань? // Українська мова і література в середніх школах, ліцеях, гімназіях та колегіумах. – 2000. – №3. – С. 212 -223.

Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987.

Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К.: Либідь, 1987.

Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т I, II. –Мюнхен, 1958.

Горинь, Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат [Текст]: XIX - 30-ті роки XX ст. / Г.Горинь; АН України, Ін-т народознавства. – К.: Наук. думка, 1993. – 200 с.

Гошко, Ю. Г. Населення Українських Карпат [Текст]: XV - XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко; АН УРСР; Державний музей етнографії та худож. промислу. – К.: Наук. думка, 1976. – 205 с.

Етнографія Києва і Київщини. Традиції і сучасність. – К.: Наукова думка, 1986.

Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520с.

Ефименко П. Братство и союз нищих // Киевская старина. – 1983. – №9 - 10.

Іванівська О.П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: навч. посіб. К.:

Ексоб, 2002. – 263с.

Каюн, В. О. Вихід з общини та створення хуторів і відрубів на Полтавщині у 1906-1916 роках [Текст] / В. О. Каюн // Перші Череванівські читання 20 вересня 2006 року : Зб. матеріалів регіонал. науково-практичної конференції / Полт. держ. пед. ун-т імені В.Г.Короленка. – Полтава, 2007. – С.40–44.

Киричів Р. Етнографічне дослідження Бойківщини. – К.: Наукова думка, 1978.

Крикун, Ю. С. Звичаєве право українців у наукових дослідженнях 1920-х - на початку 1930-х років [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. історич. наук: спец. 07.00.05 "Етнологія" / Юлія Сергіївна Крикун ; Київ. гнац. ун-т імені Тарса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.

Культура і побут населення України. – К.: Либідь, 1991. – 232с.

Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2- е вид., допов. та перероб. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с. – Бібліогр.: с.454- 465

Полесьє. Матеріальна культура. – К.: Наукова думка, 1988.

Українці: вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1992. – 638с.

Українська родина [Текст]: родинний і громадський побут: навчально-методич. посіб. для вчителів та викладачів народознавства. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – 424 с.

б) додаткова

Балушок В. Обряды и обычаи жизненного цикла украинских цеховых ремесленников (XII - XVII в.в.) // Советская этнография. – 1987. – №2.

Балушок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. – К.: Либідь, 1993.

Буковинські віночки. Народні обряди та звичаї. – Ужгород, 1966.

Вільшанська О.Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни // УІЖ. – 2004. – № 4. – С.56-70.

Данилевський Г. Чумаки. Художньо-документальний нарис. – К.: Либідь, 1992.

Лозко Г. Українське народознавство. Вид. 2-е, доп. – К.: АртЕк, 2004. – 470с.

Макарчук С., Турій О. Український етнос (історичний розвиток). – Львів, 1990.

Поріцький А. Побут сільськогосподарських робітників Півдня України. – К., 1963.

Соколовська, К. Культурно-побутові ознаки сучасних українців [Текст] / Клара Соколовська // Персонал. – 2008. – №3-4. – С. 124–134.

Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.

Українознавство. Посібник / Уклад.: О. Мацюк, С.Пугач. – К.: Либідь, 1994.

Українська етнографія. Курс лекцій / Під ред А.Пономарьова. – К.: Либідь, 1994.

Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн.1. – 527с.

Семінарське заняття № 7

Тема: Сім'я і родинна обрядовість (2 години)

Мета заняття: простежити еволюцію шлюбно-сімейних відносин в Україні; визначити основні етапи формування нуклеарної сім'ї; охарактеризувати первісні форми шлюбу; розглянути особливості життя української родини; вивчити основні цикли сімейно-родинних звичаїв і обрядів українців..

План заняття:

1. Поняття «сім'ї» і «шлюбу». Первісні форми шлюбу.
2. Основні етапи становлення української родини.
3. Типи, структура і функції сім'ї.
4. Внутрішньо-сімейні стосунки в українській родині.
5. Обрядовість, пов'язана з народженням дитини.
6. Весільний обрядовий цикл.

При розгляді теми особлива увага має бути звернена на основні етапи розвитку сім'ї загалом (кровоспоріднена, пуналуальна, патріархальна сім'ї) та української родини зокрема (велика патріархальна сім'я, розширена сім'я братського типу, мала сім'я, нуклеарна родина). Важливим є розгляд таких понять як «сім'я», «шлюб», «ендогамія», «екзогамія», «полігінія», «поліандрія». Доцільно визначити права та обов'язки кожного члена сім'ї в українській родині (статус батька, матері, невістки, зятя, дитини) та способи вирішення внутрішньо-сімейних конфліктів. На особливу увагу заслуговує також сімейна обрядовість українців. Зокрема, при розгляді п'ятого питання потрібно перш за все охарактеризувати такі складові родинних обрядів як ім'янаречення, одвідки, вибір кумів, продирини, хрестини, пострижини. При вивченні весільної обрядовості окремо доцільно вивчити передвесільний, власне весільний та післявесільний її етапи.

Пропоновані теми для написання рефератів:

- 1.Регіональні особливості весільних обрядів українців.
- 2.Похоронно-поминальний обрядовий цикл.
- 3.Родинні зв'язки: види, специфіка.

Рекомендована література:

а) основна

Балушок В. Роль жінки в юнацьких ініціаціях давніх слов'ян // Родовід. – 1994. – № 9. – С. 18 - 25.

Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К.: Либідь, 1987.

Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987.

- Васильева З. Мудрыя заповіді народної педагогіки. – М.: Наука, 1983.
- Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – Т.І,ІІ. – Мюнхен, 1958.
- Вудвуд, Л. Ф. З родини йде життя людини. Народознавство: Родинознавство. . Обряди та свята. Сценарії. Дитячий фольклор [Текст] / Л. Ф. Вудвуд, І. М. Вудвуд. – Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. –116с.
- Гайова, Є. Лемківське весілля [Текст] / Є. Гайова // Народна творчість та етнографія. – 2008. – №1. – С.80–88.
- Гошко, Ю. Г. Населення Українських Карпат [Текст]: XV - XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко ; АН УРСР; Державний музей етнографії та худож. промислу. – К. : Наук. думка, 1976. – 205 с.
- Грушевський, М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу [Текст] / Марко Грушевський ; Упоряд. тексту і авт. післямови: Я.Левчук. – К. : Либідь, 2006. – 256 с.
- Грушевський М. Дитина в звичаях і віруваннях українського народу. – К.: Либідь, 2001. – 96с.
- Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 2004. – 520с.
- Здровега Н. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К.: Наукова думка, 1974.
- Кравець, О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу [Текст] : історико-етнографічний нарис/ О. М. Кравець ;АН РСР,Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. – К. :Наук. думка, 1966. – 200 с.
- Круковська В.І. Українське весілля. – Львів: Євросвіт, 2005. – 2005. – 92с.
- Культура і побут населення України: навчальний посібник (В.Наулко, В.Горленко та ін.). – К.: Либідь, 1991. – 232с.
- Курочкін О.В. Українці в сім'ї європейській: звичаї, обряди, свята. – К.: Б-ка українця, 2004. – 248с.
- Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2- е вид., допов. та перероб. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с. – Бібліогр.: с.454- 465
- Небесна, З. Сімейне виховання українців бойківщини в системі гуманітарної освіти [Текст] / З. Небесна // Українознавство. – 2010. – № 4. – С. 183–186.
- Новарчук Б.Д. Сучасне українське весілля. – Луцьк: Надстир'я, 1993. – 40с. .
- Рутковська О. Золота скриня Волинського Полісся // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2000. – №20. – С. 6 - 7.
- Сивачук Н. Дитина у світогляді українського народу // Початкова школа. – 2000. – №5. – С. 49 - 52.
- Стельмахович, М. Г. Народне дитинознавство [Текст] / М. Г. Стельмахович. – К. : Знання, 1991. – 48 с.
- Чмелик Р.П. Мала українська селянська сім'я другої половини ХІХ – початку ХХ століття(структура і функції) (М.Горбань (ред.). – Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 1999. – 142с.

- Щербань, О. Весільний обряд у с. Великі Будища (Полтавщина, Україна) [Текст] / Олена Щербань // Берегиня. – 2009. – №2. – С. 5–34.
- Українська родина: родинний і громадський побут: Навчально-методичний посібник для вчителів та викл. народознавства/ Л.Орел (упоряд.). – К.: Вид-во Олени Теліги, 2000. – 422с.
- б) додаткова*
- Братко-Кутинський О. Феномен України. Ідеологія життєтворення // Мандрівець. – 1996. – №2 - 3. – С. 29 - 36.
- Борисенко В. Нова весільна обрядовість у сучасному селі: на матеріалах південно-східних районів України. – К.: Либідь, 1979.
- Коваль-Фучило І. Голосіння в контексті похоронного ритуалу // Народна творчість і етнографія. – 2000. – №1. – С. 33 - 44.
- Макарчук С., Турій О. Український етнос (історичний розвиток). – Львів, 1990.
- Пономарьов П. Развитие семьи и брачных отношений на Украине. – К., 1989.
- Скуратівський В. Берегиня. – К.: Либідь, 1987.
- Скуратівський В. Погостини. – К.: Либідь, 1991.
- Стельмахович М. Сімейна педагогіка. – К.: Наукова думка, 1992.
- Соколовська, К. Культурно-побутові ознаки сучасних українців [Текст] / Клара Соколовська // Персонал. – 2008. – №3-4. – С. 124–134.
- Супруненко В. Ми – українці: енциклопедія українознавства. – Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 1999. – Кн.1. – 412с.; Кн.2. – 144с.
- Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.
- Українська етнографія. Курс лекцій / Під ред А.Пономарьова. – К.: Либідь, 1994.
- Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне : Українське народознавство, 1999. – Кн.1. – 527с.

Семінарське заняття № 8

**Тема:Світоглядні уявлення, вірування та повір'я українців
(2 години)**

Мета заняття: проаналізувати особливості українського народного світогляду; розглянути походження і розвиток українських народних вірувань і повір'їв; охарактеризувати демонологічний пантеон українців; визначити особливості релігійного життя українського народу в історичній ретроспективі.

План заняття:

1. Первісні форми релігійних вірувань українців.
2. Демонологічний пантеон українців.
3. Система оберегів від нечистої сили в українській народній традиції.

4. Слов'янський язичницький пантеон та його особливості в українській демонології.
5. Гадання, замовляння, заклинання, ворожіння як специфічні види народних знань.

Розгляд даної теми є вкрай важливим для висвітлення особливостей духовної історії українського народу. Дану тезу слід конкретизувати значною залежністю матеріальної культури від духовних надбань народу. Тим більше, що релігійний чинник у ході розвитку українського етносу завжди відіграв важливу роль. Після характеристики первісних вірувань населення етнічної території України (анімізм, тотемізм, фетишизм, магія), доцільно детально охарактеризувати запобіжні обрядові дії українців, прослідкувати, які з них дійшли до нашого часу. При розгляді третього і четвертого питань потрібно не лише розглянути язичництво як систему світоглядних переконань у життя слов'янського населення, але й простежити його залишки у ході подальшого розвитку українського народу (в першу чергу на прикладі календарної обрядовості), а також вивчити особливості гадання, замовляння, ворожіння як специфічних видів народних знань. Значним за обсягом є останнє питання, тому його доцільно розглянути схематично, висвітливши специфіку появи відокремлених від Російської православної церкви общин в Російській імперії, збільшення кількості протестантських общин на рубежі XIX - XX століть, специфіку релігійного життя українців в радянський період, особливості законодавства в релігійній сфері та розмаїття релігійних общин в сучасній Україні.

Завдання для самостійної роботи:

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Людські химери в українській демонології.
2. Християнська релігія в світоглядному і побутовому контексті.
3. Дохристиянські вірування українців.

Рекомендована література:

а) основна

Булашев, Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні укр. нар. погляди та вірування [Текст] / Г. Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 416 с.

Виноградова Л.Н. Народная демонология и мифоритуальная традиция славян / РАН. Ин-т славяноведения. – М.: Индрик, 2000. – 324с.

Братко-Кутинський О. Феномен України. Ідеологія життєтворення // Мандрівець. – 1996. – №2 - 3. – С. 29 - 36.

Гнатюк В. Нарис української міфології / Р.Кирчів (підгот. та опрац. тексту, вступ. ст. і примітки). – Львів: Ін-т народознавства НАНУ, 2000. – 264с.

- Гошко, Ю. Г. Населення Українських Карпат [Текст]: XV - XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко ; АН УРСР; Державний музей етнографії та худож. промислу. – К. : Наук. думка, 1976. – 205 с.
- Грушевський, М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу [Текст] / Марко Грушевський ; Упоряд. тексту і авт. післямови: Я.Левчук. – К. : Либідь, 2006. – 256 с.
- Етнографія України: Навч. посіб./ За ред.. проф.. С.А.Макарчука. – Вид. 2-е, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520с.
- Иллюстрированная история суеверий и волшебства от древности до наших дней. – К.: Либидь, 1991.
- Ковальчук, Н. Трансформація християнських уявлень у традиційній календарній обрядовості (історико-етнографічне дослідження на матеріалах Волинського Полісся) [Текст] / Н. Ковальчук // Народна творчість та етнографія. – 2007. – №2. – С.105–112.Лобовик Б.Вірування давніх українців та їхніх пращурів. – К.: Укр. центр духов. культури, 1996. – 48с.
- Ковальков, О. Л. Сприйняття часу в українській традиційній культурі (XIX-початок XX століття) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. історич. наук: спец. 07.00.05 "Етнологія" / Олександр Леонідович Ковальков ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2008. – 20 с.
- Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2- е вид., допов. та перероб. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с. – Бібліогр.: с.454- 465
- Лозко, Г. С. Українське язичництво [Текст] / Г. С. Лозко. – К. : Укр. центр духов. культ., 1994. – 96 с.
- Милорадович, В. П. Українська відьма [Текст]: нариси з української демонології / В. П. Милорадович ; упоряд., пер., передм. О.М. Таланчук, худож. оформл. І.А. Вишинський. – К. : Веселка, 1993. – 72 с.
- Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу в українській міфології. – К.: Либідь, 1991.
- Орлов Р. Обряды и верования древнего населения Украины. – К.: Либидь, 1990
- Паламарчук Л. Культура здоров'я в традиціях українського народу // Хімія. Біологія. – 2004. – № 24. – С. 49 .
- Русина О.В. Міжконфесійні взаємини й суспільно-політичні рухи ХУ – початку ХУІ ст. на теренах України // УІЖ. – 2006. – № 3. – С.4-16.
- Українські міфи: демонологія, легенди / Упоряд. М.Дмитренко. – К.: Либідь, 1992.
- Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – 664с.
- Українці: народні вірування, повір'я, демонологія [Текст] / Вступ. ст. А. П. Пономарьова; Іл. В. Гордієнка. – 2-е вид. – К. : Либідь, 1992. – 635 с.
- Українські чари / Упорядник О.Таланчук. – К.: Наукова думка, 1992.
- Якиминська, Л. В. Актуалізація селянських та козацьких архетипів у світоглядних уявленнях українців Степового Побужжя (друга половина XIX-

початок ХХІ ст.) [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. історич. наук: спец 07.00.05 "Етнологія" / Любов Вікторівна Якиминська; Київ нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 19 с.

б) додаткова

Боровський Я. Світогляд давніх слов'ян. — К.: Наукова думка, 1992.

Історія релігій в Україні: Навчальний посібник / А.Колодний, П.Яроцький, Б.Лобовик та ін.; За ред. А.Колодного, П.Яроцького. – К., 1999. – 736с.

Народні повір'я / М.К. Дмитренко (автор - упорядник). – К.: Ред.-я часопису « Народознавство», 1997. – 68с.

Релігієзнавство: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / В.Арутюнов, В.Мішин, Н.Бортникова та ін. – К., 2001. – 202с.

Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. – К., 2004. – 912 с.

Народні вірування та повір'я, пов'язані з культом померлих, у дослідженнях вітчизняних народознавців ХІХ-ХХ ст. [Текст] / О. В. Скиба // Гуманітарні науки. – 2009. – №1. – С.182–188.

Соколовська, К. Культурно-побутові ознаки сучасних українців [Текст] / Клара Соколовська // Персонал. – 2008. – №3-4. – С. 124–134.

Супруненко В. Народини. Витоки нації, символи, вірування, звичаї та побут українців. – Запоріжжя: Березина, 1993. – 136с.

Тришньовський, А. Етнопсихологія українського народу [Текст] / Анатолій Тришньовський // Персонал. – 2009. – №3. – С. 68–74.

Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.

Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн.2. – 499с.

Семінарське заняття № 9

Тема: Поселення і народне житло

(2 години)

Мета заняття: простежити основні типи та зони народних поселень в Україні; визначити особливості інтер'єру та екстер'єру української хати; її регіональну специфіку; житлову обрядовість українців, призначення споруд господарського двору.

План заняття:

1. Основні види та зони народних поселень.
2. Характеристика вигляду забудови.
3. Інтер'єр та екстер'єр української хати.
4. Господарські споруди.
5. Житлова обрядовість.

У ході вивчення особливостей матеріальної культури українського народу важливим є вивчення особливостей народного житла. Тому при розгляді теми потрібно з'ясувати історичні зони поселень українців, які традиційно розглядають за географічним принципом, їх основних видів за економічними зв'язками (село, присілок, хутір). Потрібно також охарактеризувати типи народних поселень: кругові, рядові, ланцюгові, розсіяно-гніздові, скупчені, безсистемні, вуличні, пояснивши їхні підтипи. Важливим є розгляд поняття «двору» та його видів (наближеного та віддаленого). Окремим аспектом розгляду теми є особливості господарських приміщень, їх призначення, місце розташування. Невід'ємним виступає питання житлової обрядовості, вивчаючи яку слід простежити, які з її елементів є характерними і для сучасної української родини.

Пропоновані теми для написання рефератів:

Особливості народного житла Наддніпрянщини.

Декоративне оздоблення української хати.

Особливості гуцульського житла.

Рекомендована література:

а) основна

Білокінь, Ф. Села Полтавщини за генеральним описом Лівобережної України 1765-1769 рр. [Текст] / Ф. Білокінь // Сіверянський літопис. – 2003. – №1. – С.40–55.

Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987.

Будзар, М. Панська сільська садиба ХІХ ст. як культурна форма (на матеріалі Полтавщини та Чернігівщини) [Текст] / М. Будзар // Народна творчість та етнографія. – 2006. – №3. – С.103–107.

Воропай О. Звичайі нашого народу. Етнографічний нарис. Т I, II. — Мюнхен, 1958.

Гошко, Ю. Г. Населення Українських Карпат [Текст]: XV - XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко ; АН УРСР; Державний музей етнографії та худож. промислу. – К. : Наук. думка, 1976. – 205 с.

Гудченко З. Містечка України // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 1. – С.51-57.

Данилюк, А. Давня архітектура українського села [Текст]: етнографічний нарис / Архип Данилюк. – К. : Техніка, 2008. – 256 с.

Данилюк А. Українська хата. – К.: Либідь, 1991.

Етнографія Києва і Київщини. Традиції і сучасність. – К.: Либідь, 1986.

Етнографія України / Під ред. С.Макаручука. – Львів: Світ, 1994.

Каюн, В. О. Вихід з общини та створення хуторів і відрубів на Полтавщині у 1906-1916 роках [Текст] / В. О. Каюн // Перші Череванівські читання 20 вересня 2006 року : Зб. матеріалів регіонал. науково-практичної конференції / Полт. держ. пед. ун-т імені В.Г.Короленка. – Полтава, 2007. – С.40–44.

- Коваленко, О. В. Вплив природних умов на містобудівну структуру та розпланування Полтави XVII-XVIII століття [Текст] / О. В. Коваленко // Географія та екологія Полтави / матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 25 квітня 2008 року; Полтавський державний пед. ун-т імені В.Г. Короленка. – Полтава, 2008. – С. 93–99
- Косміна Т. Сільське житло Поділля. Кінець XIX - початок XX ст. – К., 1980.
- Культура і побут населення України: навчальний посібник (В.Наулко, В.Горленко та ін.). – К.: Наукова думка, 1991. – 232с.
- Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2- е вид., допов. та перероб. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с. – Бібліогр.: с.454- 465
- Петрова З. Благоустрій сільського житла. – К.: Наукова думка, 1979.
- Полесьє. Матеріальна культура. – К.: Наукова думка, 1988.
- Рябцев Ю. Крестьянское жилище и утварь // Преподавание истории в школе. – 1995. – №3. – С. 62 - 66.
- Самойлович В.П. Народна архітектура України в ілюстраціях / Ю.В. Самойлович (упоряд.). – К.: Абрис, 1999. – 281с.
- Самойлович В. Народное архитектурное творчество. – К.: Наукова думка, 1977.
- Самойлович В. Українське народне житло. – К.: Наукова думка, 1972.
- Стельмах Г. Історичний розвиток сільських поселень на Україні. – К., 1964.
- б) додаткова*
- Бойко, Н. Без вола хата гола [Текст] / Н. Бойко // Українська культура. – 2006. – №7. – С.40–42.
- Кисіль І. Міщани в соціальній структурі населення міст Гетьманщини (50-60 рр. ХУІІІ ст.) // Пам'ять століть. – 2005. – № 3-4. – С.224-234.
- Культура і побут населення України: Навч. посіб. для вузів / В.І. Наумко, Л.Ф. Артюх, В.Ф.Горленко та ін. – 2-е вид. доп. – К.: Либідь, 1993. – 287с.
- Лозко Г. Українське народознавство. – Вид. 2-е , доп. – К.: АртЕк, 2004. – 470с.
- Під полиною зорею [Текст]: фотонарис про історію та культуру Чорнобильського Полісся. – К. : Сєда-стиль : АртЕк, 1996. – 160 с
- Стельмах Г. Історичний розвиток сільських поселень на Україні. – К., 1994.
- Соколовська, К. Культурно-побутові ознаки сучасних українців [Текст] / Клара Соколовська // Персонал. – 2008. – №3-4. – С. 124–134.
- Супруненко В. Ми — українці: енциклопедія українознавства. – Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 1999. – Кн.1 – 412с.; Кн.2. – 144с.
- Українське народне житло: Комплект листівок / Т.В.Косміна (упоряд. та авт. тексту); З.О.Васіна (худож.). – К.: Мистецтво, 1986. – 18 листівок.
- Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.
- Українська етнографія. Курс лекцій / Під ред. А.Пономарьова. — К.: Либідь, 1994.
- Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн.1. – 527с.

Семінарське заняття № 10

Тема: Календарна обрядовість українців

(2 години)

Мета заняття: простежити історію формування українських звичаїв та обрядів; розмежувати поняття «обряду», «ритуалу», «свята»; підкреслити своєрідність та специфічність календарних обрядів українців; охарактеризувати зміст народного календаря та розкрити зміст його циклів.

План заняття:

1. Загальна характеристика календарного циклу українців. Поняття «ритуал», «обряд», «свято».
2. Етнографічна характеристика свят зимового циклу.
3. Етнографічна характеристика свят весняного циклу.
4. Етнографічна характеристика свят літнього циклу.
5. Етнографічна характеристика свят осіннього циклу.

З'ясування питань даного семінару передбачає розгляд перш за все класифікацій українських обрядів та пояснення їхніх видів: okazійної та календарної обрядовості; спонукальних та запобіжних обрядів, а також розмежування за змістом і обсягом понять «обряд», «ритуал», «свято» як співвідношення одиничного до загального. У ході розгляду наступних питань слід висвітлити основні свята українців зимового, весняного, літнього та осіннього циклів. Проте важливим виступає звернення уваги як на православні свята, так і елементи дохристиянських вірувань. Окремою проблемою, яку слід висвітлювати, аналізуючи символічність тих чи інших обрядів, є роль дітей у здійсненні обрядових дій.

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Особливості дитячого щедрування і колядування в Україні.
2. Русалії як обов'язкові обряди весняного циклу.
3. Язичницькі традиції в українських обрядах.

Рекомендована література:

а) основна

- Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К.: Либідь, 1993.
- Влад, М. Стрітенне [Текст] : кн. гуцульських звичаїв і вірувань / М. Влад. – К. : Укр. письменник, 1992. – 222 с.
- Волицька, І. В. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця ХІХ - поч. ХХ ст. [Текст] : АН України; Ін-т народознавства / І. В. Волицька. – К. : Наук. думка, 1992. – 137 с.

- Воробйова І. Християнські свята давнього Києва: осінній цикл // Народна творчість і етнографія. – 2000. – №5 - 6. – С. 57 - 62.
- Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т. I, II. – Мюнхен, 1958.
- Гавриш, П. А. Народний календар Полтавської губернії [Текст] : Історико-етнографічні нариси. ч.2. Весняно-літній цикл / П. А. Гавриш, Р. Л. Гавриш ; ПДПУ ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2001. – 115 с.
- Гавриш, П. А. Народний календар Полтавської губернії [Текст] : Історико-етнографічні нариси. ч.1. Осінньо-зимовий цикл / П. А. Гавриш, Р. Л. Гавриш ; ПДПУ ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2000. – 100 с.
- Гавриш, П. Я. Полтавський народний календар [Текст] : історико-етнографічні нариси / П. Я. Гавриш ; Р. Л. Гавриш, В. В. Копил. – Полтава : Інтер Графіка, 2002. – 212 с.
- Гороховська Н. Народний календар. Вересень // Шкільний світ. – 2001. – №33.
- Гошко, Ю. Г. Населення Українських Карпат [Текст] : XV - XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко ; АН УРСР; Державний музей етнографії та худож. промислу. – К. : Наук. думка, 1976. – 205 с.
- Глушко М. Походження «полазника» як звичаю зимової календарної обрядовості українців // Народна творчість і етнографія. – 2003. №3. - С. 33 - 37.
- Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 1994.
- Із зразків української обрядово-церковної пісенності та поезії, приурочених до календарних свят // Народна творчість і етнографія. – 1999. – №4. - С.64 - 66.
- Жадан Л. Календарні свята і обряди: Зимовий цикл // Все для вчителя. – 2001. – № 2 – 3. – С. 60 - 61.
- Катрій Ю. Значення традиційної християнської обрядовості для етнографічного розвитку України // Народна творчість і етнографія. – 2000. – №1. - С.10- 24.
- Килимник, С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні [Текст] : У 3-х кн., 6 т. Кн.1. Т.1: Зимовий цикл. Т.2: ВЕСНЯНИЙ цикл / Степан Килимник. – К. : АТ "Обереги", 1994. – 400 с.
- Килимник, С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні [Текст] : У 3-х кн., 6 т. Кн.2. Т.3: Весняний цикл. Т.4: Літній цикл / Степан Килимник. – К. : АТ "Обереги", 1994. – 528 с.
- Климець Ю.Д. Купальська обрядовість на Україні / АНУРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т.Рильського. – К.: Наукова думка, 1990. – 143с.
- Ковальчук, Н. А. Календарні звичаї та обряди Рівненського Полісся: локальна специфіка та трансформації (XX- початок XXI ст.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. історич. наук: спец. 07.00.05 "Етнологія" / Надія Анатоліївна Ковальчук ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського. – К., 2008. – 20 с.
- Ковальчук, Н. Трансформація християнських уявлень у традиційній календарній обрядовості (історико-етнографічне дослідження на матеріалах Волинського Полісся) [Текст] / Н. Ковальчук // Народна творчість та

- етнографія. – 2007. – №2. – С.105–112. Курочкін О. Новорічні свята українців: традиції і сучасність. – К.: Либідь, 1978.
- Курочкін, О. Українські новорічні обряди [Текст] : "Коза" і "Маланка" (з історії народних масок) / О. Курочкін ; Упр. культ. Полтав. обл. держ. адмін. нац. музей-заповідник укр. гончарства в Опішному. – Опішне : Укр. народознавство, 1995. – 391 с. : Лохова О. Українські народні звичаї // Хімія. Біологія. – 1999. – №4. – С.8.
- Лозко, Г. С. Коло Свароже [Текст] : Відроджені традиції / Г. С. Лозко. – К. : Укр. письменник, 2004. – 222 с.
- Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2-е вид., допов. та перероб. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с.
- Найден, О. Купальські обряди на Полтавщині та Вінниччині [Текст] / О. Найден // Народне мистецтво. – 2007. – №3-4. – С.58–61. Приходченко, К. І. Календарний рік у вправах і завданнях. Зима [Текст] / К. І. Приходченко. – Х. : Основа, 2004. – 144 с.
- Різдвяні свята в Україні [Текст] : Етнографічний нарис з доданням укр. народних пісень. – К. : Музична Україна, 1992. – 150 с.
- Смолинська Є. Пережитки примітивної обрядовості в українському побуті // Берегиня. – 1999. – №2. – С. 72 - 85; №3. – С. 55 - 67.
- Сосенко, К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечора [Текст] : Репринтне вид. / К. Сосенко. – К. : СІНТО, 1994. – 360 с.
- Старков В. Весняні ігри в традиційній календарній обрядовості українців / від Стрітєння до Великодня // Пам'ять століть – 2001. – №2. – С. 116 - 121.
- Скуратівський, В. Т. Святвечір: Нариси-дослідження [Текст] : У 2-х кн. Кн.1 / В. Т. Скуратівський. – К. : Вироб.комерц. фірма "Перлина", 1994. – 288 с.
- Скуратівський В. Мандрівка до Русалії // Берегиня. – 1993. – №2; 1994. – №3.
- Соколова В. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белоруссов. – М.,: Наука, 1979.
- Таланчук О. Зимові обрядовість. Колядки і щедрівки // Українська мова і література. – 2002. – №23 - 24. – С. 3 - 13.
- Українські міфи: демонологія, легенди / Упор. М.Дмитренко. – К.: Либідь, 1992.
- Щербак І Обрядові форми статевої ідентифікації дітей в традиційній культурі українців // Народна творчість і етнографія. – 2000. – №1. – С.114 -118.
- б) додаткова*
- Балушок В. Роль жінки в юнацьких ініціаціях давніх слов'ян // Родовід. – 1994. – №9. – С. 18 - 25.
- Братко-Кутинський О. Феномен України. Ідеологія життєтворення // Мандрівець. – 1996. – №2 - 3. – С. 29 - 36.
- Борисенко В. Різдвяно-новорічні свята в Україні. – Б.М.: Родовід, 2005. – 16с.

- Великдень в Україні: Нариси про Великодні свята з народними піснями. – К.: Музична Україна, 1993. – 128с.
- Головатюк В. Українська обрядова пісенність Підляшшя в етнографічному контексті (зим. цикл) // Народна творчість і етнографія. – 2000. – №1. – С. 66
- Данилюк І. Соціальні цінності в українських народних традиціях // Вісник Київського університету імені Т.Г.Шевченка. Українознавство. Вип.5. – 2000. – № 4. – С. 48- 53.
- Довгоруку О. Весна в багатющій обрядовості українців // Освіта. – 2002. – 17- 24 квітня. – С. 5 - 6.
- Скуратівський, В. Т. Святвечір: Нариси-дослідження [Текст] : У 2-х кн. Кн.2. / В. Т. Скуратівський. – К. : Вироб.-комерц .фірма "Перлина", 1994. – 192 с.
- Скуратівський В. Святки. – К.: Вид-во «Українознавство», 1994. – 120с.
- Сорочук Л. Обрядово-календарне коло – українознавчі виміри // Вісник Київського університету імені Т.Г.Шевченка. Українознавство. Вип. 5. – 2001. – С. 19 - 22.
- Стеллова Н. Календарна обрядовість та фольклор українців Підляшшя // народна творчість і етнографія. – 1999. – № 2 - 3. – С. 117 - 123.
- Степовик Д. Священність наших обрядів // Дніпро. – 1999. – №3 - 4.
- Цюсь А.В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців: Навч. посіб./ Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 374с.
- Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.
- Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн. 2. – 544с.
- Умебаясі, М. Типологічні паралелі в календарних святах українців та японців [Текст] : автореф. дисю на здобуття наук. ступеня канд. історич. наук: спец. 07.00.05 "Етнологія" / Масакі Умебаясі ; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 20 с.
- Яворницький Д. Як святкували запорожці Новий рік // Народна творчість і етнографія. – 2003. – №1 - 2. – С. 3 - 4.

Теми семінарських занять винесені на індивідуальне опрацювання та самостійну роботу студентам

Тема 1. Транспортні засоби українців. (2 години)

Мета заняття: з'ясувати роль транспорту в житті українського народу; простежити процес формування основних водних артерій та сухопутних шляхів; охарактеризувати основні види водного та сухопутного транспорту; визначити основні торгівельні шляхи та їх зміну в історичній ретроспективі

План заняття:

1. Мережа транспортних сухопутних шляхів та водних артерій України. Основні етапи їх формування.
2. Основні види водного транспорту українців.
3. Характеристика сухопутного транспорту українців. Сезонний транспорт.

Розглядаючи перше питання потрібно простежити основні етапи формування мережі сухопутних шляхів та транспортних артерій на етнічній українській території. Важливо відзначити їхні зміни в порівнянні з періодом середньовіччя та нової історії. Потрібно охарактеризувати торгівельні шляхи та їхні зміщення у ході історичного розвитку та територіальних змін. Слід також охарактеризувати основні водні артерії в минулому і сьогоденні. Розглядаючи ці аспекти, в наступних питаннях пропонується визначитися з основними видами гужового (мажа, ридван, гринджоли) та водного (барка, баркас, човен, чайка) транспорту, простеживши його сезонну та територіальну специфіку.

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Торгівельний шлях «із варяг у греки» в історії українського народу.
2. Особливості гужового та водного транспорту етнографічних груп України (бойки, лемки, гуцули): спільні та відмінні риси.
3. Характеристика транспортних сухопутних шляхів в Україні в період середньовіччя.

Рекомендована література:

а) основна

- Гошко, Ю. Г. Населення Українських Карпат [Текст]: XV - XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко; АН УРСР; Державний музей етнографії та худож. промислу. – К.: Наук. думка, 1976. – 205 с.
- Глушко М. Традиційний транспорт українців // Радянська школа. – 1990. – №7.
- Гуцульщина: історико-етнографічне дослідження / Відп. ред. Ю. Гошко. – К., 1983.

- Етнографія Києва і Київщини. Традиції і сучасність. – К.: Либідь, 1986.
- Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520с.
- Киричів Р. Етнографічне дослідження Бойківщини. – К.: Наукова думка, 1978.
- Культура і побут населення України.: Навч. посіб./ В.І.Наулко, Л.Ф.Артюх, В.Ф.Горленко. – К.: Либідь, 1991. – 232с.
- Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2- е вид., допов. та перероб. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с. – Бібліогр.: с.454- 465
- Приходько М. Сухопутний транспорт на Україні // Народна творчість і етнографія. – 1975. – № 5.
- Супруненко В. Ми – українці: енциклопедія українознавства. – Дніпропетровськ,: ВАТ «Дніпрокнига», 1999. – Кн.1. – 412с.; Кн.2. – 144с.
- Українська етнографія. Курс лекцій / Під ред А.Пономарьова. – К.: Либідь, 1994.
- Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн.1. – 527с.
- б) додаткова*
- Бойківщина: історико-етнографічне дослідження. – К.: Наукова думка, 1987.
- Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т I ,II. – Мюнхен, 1958.
- Лозко Г. Українське народознавство. Вид. 2-е, допов. – К.: АртЕк, 2004. – 470с.
- Макарчук С., Турій О. Український етнос (історичний розвиток). – Львів, 1990.
- Матеріали фольклорно-етнографічної експедиції "Муравський шлях-97" (по селах Богодухівського, Валківського, Краснокутського та Нововодолазького районів) [Текст] / Упоряд. Красиков М., Олійник Н, Осадча В., Семенова М.; Міжнарод. фонд "Відродження"; Обл. Центр народної творчості; Харків. держ. ін-т культури; Тов-во "Просвіта" ім. Т.Г. Шевченка. – Х. : ХДІК, 1998. – 360 с. – Назва обкл.: Муравський шлях-97.Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник /А.П. Пономарьов, Л.Ф.Артюх, Т.В. Косміна. – К.: Либідь, 1993. – 256с.
- Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.

Тема 2. Народні знання українців (2 години)

Мета заняття: розглянути зміст народних знань українців; простежити тісний їх зв'язок із сільськогосподарським циклом; оказати самобутність народних знань та їх вплив на формування традиційної української культури.

План заняття.

1. Поняття та особливості народних знань українців.
2. Характеристика народної астрономії та космогонії.
3. Народна метеорологія та землеробський календар.

4. Народна ботаніка та зоологія.
5. Народна медицина і ветеринарія.

Розглядаючи тему, пов'язану з характеристикою народних знань українців, слід вказати на наявність чітко диференційованих накопичених українським народом знань у різних сферах. Потрібно простежити їх тісний зв'язок з основними видами господарської діяльності українців, їх релігійними переконаннями, світоглядними уявленнями тощо. Вивчаючи тему, доцільно охарактеризувати народний календар, метрологію, космогонічні і астрономічні знання, українську міфологію, медицину, ветеринарію, ботаніку і зоологію тощо. Аналізуючи ту чи іншу сферу народних знань слід простежити об'єктивні і суб'єктивні чинники їх виникнення, особливості практичного застосування та регіональну специфіку.

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Народна педагогіка.
2. Математичні знання українців.
3. Регіональні особливості народних знань.

Рекомендована література:

а) основна

- Борисенко В.К. Традиції і життєдіяльність етносу: на матеріалах святково-обрядової культури українців: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. КНУ імені Тараса Шевченка. – К.: Унісерв., 2000. – 190с.
- Боровський Я. Світогляд давніх слов'ян. – К.: Наукова думка, 1992.
- Болтарович З. Народне лікування українців Карпат кін. XIX - поч XX ст. К., 1980.
- Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Т I- II. – Мюнхен, 1958.
- Гошко, Ю. Г. Населення Українських Карпат [Текст]: XV - XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут / Ю. Г. Гошко ; АН УРСР; Державний музей етнографії та худож. промислу. – К. : Наук. думка, 1976. – 205 с.
- Гороховська Н. Народний календар. Вересень // Шкільний світ. – 2001. – № 33. – С.7.
- Грищенко В. Миграции птиц и народные верования // Гуманитарный экологический журнал. – 1999. – Вып. I. – С. 23 - 32.
- Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 2004. – 520с.
- Иллюстрированная история суеверий и волшебства от древности до наших дней. – К.: Либидь, 1991.
- Килимник, С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні [Текст] : У 3-х кн., 6 т. Кн.1. Т.1: Зимовий цикл. Т.2: ВЕСНЯНИЙ цикл / Степан Килимник. – К. : АТ "Обереги", 1994. – 400 с.

Культура і побут населення України: навч. посіб. (В.Наулко, В.Горленко та ін.). – К.: Либідь, 1991. – 232с.

Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2-е вид., допов. та перероб. – К.: АртЕк, 2004. – 472 с. – Бібліогр.: с.454-465

Осташенко Н, Голуб Н. Народний прогностик: Зимові місяці // Урок української. – 2001. – №11-12. – С. 34.

Прадавній український календар // Урядовий кур'єр. – 2000. – 29 грудня. – С. 13.

Скуратівський, В. Т. Місяцелік [Текст]: Укр. нар. календар / В. Т. Скуратівський. – К.: Мистецтво, 1993. – 207 с. : і

Супруненко В. Ми – українці: енциклопедія українознавства. – Д.: ВАТ «Дніпрокнига, 1999. – Кн.1. – 412с.

Українські міфи: демонологія, легенди/ Упор. М.Дмитренко. – К.: Либідь, 1992.

Українські чари / Упорядник О.Таланчук. – К.: Либідь, 1992.

б) додаткова

Братко-Кутинський О. Феномен України. Ідеологія життєтворення // Мандрівець. – 1996. – №2-3. – С. 29-36.

Коваль-Фучило І. Голосіння в контексті похоронного ритуалу // Народна творчість і етнографія. – 2000. – №1. – С. 33-44.

Прадавній український календар // Урядовий кур'єр. – 2000. – 29 грудня. – С.13.

Скуратівський, В. Т. Дідух [Текст]: Свята укр. народу / В. Т. Скуратівський; Худож. оформ. О.Коваль, Н.Коваль. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.

Скуратівський В. Місяцелік. Український народний календар. – К.: Мистецтво, 1993. – 208 с.

Скуратівський, В. Т. Покуть [Текст]: Народознавчі матер. про знаменні віхи людського буття, давні укр. звичаї та обряди / В. Т. Скуратівський. – К.: Довіра, 1992. – 235 с.

Українські традиції і звичаї [Текст]: Для дітей серед. шк. віку / Авт.-упоряд. В.М. Складенко, А.С. Шуклінова, В.В. Сядро. – Х.:Фоліо, 2006. – 318 с.

Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.

Українознавство. Посібник / Уклад.: О. Мацюк, С.Пугач. – К., 1994.

Українська етнографія. Курс лекцій / Під ред А.Пономарьова. – К.: Либідь, 1996.

Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – Кн. 2. – 544с.

Тема 3. Народне харчування і національна кухня

(2 години)

Мета заняття: охарактеризувати особливості народного харчування та національної кухні українців; висвітлити основні способи заготівлі, зберігання продуктів, приготування їжі;

класифікувати традиційні та обрядові страви і напої українців; проаналізувати сутність продуктивно-харчових форм виявлення гостинності, благодійності і милосердя в Україні; визначити специфіку правил етикету, поведження за столом.

План заняття:

1. Способи заготівлі та зберігання продуктів. Основні способи приготування їжі.
2. Традиційні страви та напої українців.
3. Обрядові страви та напої українців.
4. Режим харчування. Харчові заборони та обмеження.
5. Етичні норми поведження членів родини та гостей за столом.

У ході вивчення даної теми потрібно чітко визначити причинно-наслідкові зв'язки господарської діяльності українського народу та харчового раціону українців. Важливим є розмежування традиційних повсякденних та обрядових страв (в контексті календарної та сімейної обрядовості). При розгляді третього питання обов'язковим є з'ясування ролі напоїв у житті українців, їх обрядове значення. Слід вказати на важливість постів у житті української православної родини, інших харчових заборон та обмежень. Доцільно також запропонувати режим харчування, його залежність від сезонних польових робіт, матеріального стану родини. До того ж окремо потрібно проілюструвати забобонність українського народу у ході випічки хліба, приготування їжі, зберігання харчових продуктів тощо. З'ясування головних норм поведження за столом слід здійснювати на основі аналізу звичаєвого права, що було основним регулятором етикету за столом.

Пропоновані теми для написання рефератів:

1. Продуктивно-харчові форми виявлення традиційної гостинності, благодійності, милосердя українців.
2. Хліб у житті українців та пов'язані з ним народні обряди і забобони..
3. Пост у житті українського народу.

Рекомендована література:

а) основна

Артюх Л. Українська народна кулінарія: історико-етнографічне дослідження.— К.: Наукова думка, 1997. – 154с.

Артюх Л. Народне харчування українців та росіян північно-східних районів України. — К.: Либідь, 1982.

Артюх Л. Пости в народному побуті українців // Людина і світ. – 1992. – №2. – С. 15 - 18.

Артюх Л. Рецепти українських страв і напоїв // Народна творчість і етнографія. – 1990. – № 5. – С.14-21.

- Гонтар Г. Народне харчування українців Карпат. – К.: Наукова думка, 1979.
- Дунцов Г., Станкевич Г. Етика за столом. – М.: Наука, 1991.
- Козацькі страви / Зібр.,записи Я.Мельничук, Б.Карабін. – Львів, 1990. – 102с.
- Лозко, Г. С. Українське народознавство [Текст] / Г. С. Лозко. – 2- е вид., допов. та перероб. – К. : АртЕк, 2004. – 472 с. – Бібліогр.: с.454- 465
- Маркевич Н. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян. – К.: Либидь, 1992
- Посиденько Г. Страви і напої на Україні // Україна. – 1991. – №24.
- Страви української кухні. – К.: Либидь, 1991.
- Українське народознавство / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 608с.
- б) додаткова*
- Качалка Н. І хліб духмяний на столі // Берегиня. – 1993. – № 2, 3.
- Культура і побут населення України: навчальний посібник (В.Наулко, В.Горленко та ін.). – К.: Либидь, 1991. – 232с.
- Мицик В. Каша – мати наша : Етнологічні нариси. – К.: Україна, 2002. – 192с.
- Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян [Текст] / сост. М. А. Маркевич. – репринт. изд. – К. : Час, 1992. – 192 с.
- Скоряк, А. Особливості традицій харчування та народної кулінарії Полтавщини; від минулого до сучасного [Текст] / Анна Скоряк // Берегиня. – 2009. – №3. – С.74–87
- Супруненко В. Ми – українці: енциклопедія українознавства. – Дніпропетровськ,: ВАТ « Дніпрокнига», 1999. – Кн.1 – 412с.
- Хліб наш насущний: Використання хліба в українських обрядах і звичаях / М.Ткач, Н. Данилевська (упоряд.) – К.: Український центр духовної культури, 2003. – 220с.
- Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.
- Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник / А.П.Пономарьов, Л.Ф. Артюх,Т.В. Космін. – К.: Либидь, 1993. – 256с.
- Щербань, О. Різдвяні опішненські ласощі [Текст] / Олена Щербань // Чумацький шлях. – 2008. – №6. – С.4–5.

Тема 4. Народна та національна символіка (2 години)

Мета заняття: простежити історію формування української (національної) і народної символіки; розмежувати поняття «національна символіка», «народна символіка»; підкреслити своєрідність та специфічність обрядів і звичаїв українців пов'язаних із символікою; охарактеризувати етнічну своєрідність окремих регіонів України, що втілювалася в символіці й атрибутиці – геральдичних знаках, печатках, прапорах, які є історичною пам'яткою народу.

План

1. Поняття «народна» та «національна символіка».
2. Символічне значення дерев та кущів.
3. Символічне значення птахів і тварин.
4. Становлення і розвиток національної символіки.

Рекомендована література:

а) основна

- Гломозда К., Яневський Д. Історичні гербові відзнаки та прапорові барви України // Київський вісник. – 1990. – № 221. – С.3.
- Гречило А. Земельна геральдика // Пам'ятки України. – 1991. – № 3. – С. 42
- Жук, В. Герб Полтави: який він насправді? [Текст] / В. Жук // Полтавський вісник. – 2008. – №12. – С.7.
- Лепявко С. Прапори з 1665 року // Пам'ятки України. – 1991. – № 3. – С. 48-51.
- Панченко, В. Міська геральдика Полтави [Текст] / В. Панченко // Науковий світ. – 2006. – №10. – С.26–27.
- Румянцева В.В. Эмблемы земель и гербы городов Левобережной Украины периода феодализма. – К.: Наукова думка, 1988. – С.18.
- Стрельский В.И. Геральдика и сфрагистика в научной работе историков (по материалам украинских архивов и других научных учреждений // Вопросы архивоведения. – 1963. – № 2. – С.32.
- Українські символи [Текст] / М. Дмитренко, Л. Іваннікова, З. Лозко [та ін.]. – К. : Ред. часопису "Народознавство", 1994. – 141 с.
- Сергійчук В. І. Доля української національної символіки. – К.: Тов-во «Знання УРСР», 1990. – 48 с.
- Сергійчук В. І. Національна символіка України: науково-художня книжка. – К.:Веселка, 1992. – 109 с.
- Словник символів культури України [Текст] : Навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – 3-є вид. доп. і випр. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.
- Якимович Б. До питання про українську національну символіку // Національна символіка. Пам'ятки України. – К., 1991. – С.3.

б) додаткова

- Арциховский А.В. Древнерусские областные гербы // Ученые записки Московского университета. – М., 1946. – Вып. 93. – Кн.1. – С.43-67.
- Культура і побут населення України: навчальний посібник (В.Наулко, В.Горленко та ін.). – К.: Либідь, 1991. – 232с.
- Пастернак О. Пояснення тризуба, герба Великого київського князя Володимира Святого. – К.:Веселка, 1991. – С.8.

- Попович, М. В. Національна культура і культура нації [Текст] / М. В. Попович. – К. : Знання, 1991. – 64 с.
- Сергієнко П.П. Соборна Україна: від ідеї до життя. – К.:Знання, 1993. – 64 с.
- Соболева Н.А. Российская городская и областная геральдика XVIII-XIX вв. – М., 1981. – С.51.
- Україна в ХХ ст.. (1900 – 2000): Зб. Документів і мат-лів / Упоряд.: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусєв, В.Ю.Король . – К.:Вища школа, 2000. – 351 с.
- Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Міжвідом. наук. зб. Праць / Редкол. : Я.Д. Ісаєвич (гол. ред.) В.І.Горинь та ін.. – К.: Наукова думка, 1992. – 226 с.
- Українське народознавство [Текст]: Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.
- Українці: Історико-етнографічна монографія у 2-х кн..Кн.1. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – С. 87-94.

Тема 5. Історико-етнографічне районування України (2 години)

Мета заняття: розкрити поняття «історико-етнографічне районування», визначити основні підходи до визначення окремих регіонів та районів, зон у поділі державної території України, охарактеризувати етнографічні групи населення України відповідно робочої схеми районування.

План.

- 1.Поняття історико-етнографічного районування.
- 2.Основні підходи до визначення окремих районів України.
- 3.Загальна характеристика окремих історико-етнографічних регіонів та етнографічних груп населення України.

Рекомендована література:

а) основна

1. Горленко В. До проблеми вивчення етнографічної групи українців «литвини» // Полісся: мова, культура, історія. Мат-ли міжнарод. конференції. – К., 1996. – С. 194-200.
2. Горленко В. Етнографічне районування // Географічна енциклопедія України. – К., 1989. – Т.1. – С. 393-394.
3. Горленко В. Литвини в Україні // Пам'ятки України. -2001. - №1-2. - С. 85 - 103. Данилюк А. Поліщуки // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 2000. - №6. - С.8.
- 4.Заставний Ф. Географія України: у 2-х книгах. – Львів, 1994. – С.318-349.
5. Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520с.
6. Культура і побут населення України: навчальний посібник (В.Наулко, В.Горленко та ін.). – К.: Либідь, 1991. – 232с.

7. Макарчук С. Історико-політичне та етнографічне районування України: питання співвіднесеності // Народні зошити. – 2001. – № 3. – С. 388-393.

8. Заставний, Ф. Д. Українські етнічні землі [Текст] / Ф. Д. Заставний. – Л. : Світ, 1993. – 175 с.

б) додаткова

1. Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520с.

2.Наконечний, В. М. Лемки в ХХ столітті: життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах [Текст] : Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. історич. наук: спец. 09.00.12 "Українознавство" / Володимир Михайлович Наконечний ; Київ нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 19 с.

3.Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Укр.. народознавство, 1999. – Кн.1. – 528с.; Кн.2. – 544с.

4.Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України: Курс лекцій для студ. вузів. – К. :Либідь, 1996. — 272 с.

5. Пономарьов А.П. Українська етнографія: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1994. – 317 с.

6.Українське народознавство [Текст] : Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.

7.Українці: Історико-етнографічна монографія у 2-х кн..Кн.1. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – С. 87-94.

Тема 6. Антропологічне районування українців (2 години)

Мета заняття: з'ясувати головні антропологічні ознаки українця, що передаються у спадок, визначивши антропологічні типи людності; висвітлити антропологічну історію українського народу згідно новітніх методів дослідження; розкрити схему антропологічного складу українців.

План

4. Антропологічні особливості українського народу. Федір Вовк – засновник вітчизняної антропологічної науки.
5. Антропологічні зони, області території України.
6. Сучасні антропологічні дослідження.

Рекомендована література:

а) основна

1.Алексеев В.П. Историческая антропология. – М.,1979

2.Алексеев В.П. Историческая антропология и этногенез. – М., 1989.

3.Антропологические данные о составе древнего населения на территории Украины. – К., 1984.

4.Вовк Ф. Студії з української етнографії та антропології. – К:Либідь, 1995

5.Восточные славяне. Антропология и этническая история. – М., 1999.

6. Гохман И.И. Население Украины в эпоху мезолита и неолита (антропологический очерк) . – М., Дяченко В.Д. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. – К., 2001
 7. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. – К., 2001.
 8. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу (спроба комплексного аналізу) // Народознавчі зошити. – 1998. – ЗОШ 2.
 9. Сегеда С. Українська антропологія . Курс лекцій. – К., 1995
 10. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу : новий погляд // Народна творчість та етнографія . – 2001. – №4
- б) *додаткова*
1. Етнографія України / Під ред. С.Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 520с.
 2. Культура і побут населення України: навчальний посібник (В.Наулко, В.Горленко та ін.). – К.: Либідь, 1991. – 232с.
 3. Пономарьов А.П. Українська етнографія: Курс лекцій: Навч. посіб. – К.: Либідь, 1994. – 317 с.
 4. Сегеда С. Савчук Б. Українська етнологія. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2004. – С.292-310
 5. Українська етнологія : Навч. посіб. для студ. ВНЗ / В.К. Борисенко, М.В.Гримич, О.П.Гончаров; В.К.Борисенко (ред.). – К.: Либідь, 2007. – 399с.
 6. Українці: Історико-етнографічна монографія у 2-х кн. – Кн.1. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – С. 87-94.
 7. Українське народознавство [Текст] : Навч. посіб. / За ред. С.П.Павлюка, Г.Й.Горинь, Р.Ф.Кирчіва. – Львів : Фенікс, 1994; 1997. – 608 с.

Запитання для самостійної роботи (форма контролю — письмова робота, написання реферату на одну із запропонованих тем, виготовлення електронних презентацій, складання термінологічного словника):

1. Демонологічний пантеон українців.
2. Язичницькі обряди в календарній обрядовості народу.
3. Течії православного походження в Україні (XIX - XXI століття).
4. Екуменістичний рух в Україні наприкінці XX століття.
5. Церковна ієрархія православної церкви в Україні.
6. Народна символіка.
7. Національна символіка.
8. Українська геральдика.
9. Поділ сучасної України на шість історико-етнографічних зон: Полісся, Карпати, Поділля, Середня Наддніпрянина, Слобожанщина, Південь. Історико-етнографічне районування сучасної території України .
10. Поняття «антропологічний тип».
11. Антропологічна характеристика українців.
12. Характеристика основних теорій етносу: біологічна, енергетична, соціальні теорії в радянський час; примордіалістська, інструменталістська, конструктивістська.
13. Характеристика основних концепцій нації: політична, психологічна, культурологічна.
14. Характеристика етнографічних груп в сучасній Україні (литвини, поліщуки, гуцули, лемки, бойки).
15. Сучасна українська діаспора: співпраця з Україною.
16. Антропологічне районування території України.
17. Демографічна історія населення України в історичній ретроспективі.
18. Вклад українських вчених у вітчизняну і світову етнографічну науку:
 - а) Дослідження Г.Новицького;
 - б) Мандрівні нотатки Г.Григоровича-Барського;
 - в) Внесок Феодосія Сафоновича в розвиток етнографії.
 - г) Етнографічна діяльність В.Тарнавського.
 - д) Етнографічна діяльність О.Афанас'єва-Чужбинського.
 - е) Етнографічна діяльність Д.Де ла Фліза.
- 19. Пропоновані теми для підготовки електронних презентацій:**
 - А) Роль торгівлі та землеробства для давньоруського суспільства.
 - Б) Основні системи землеробства в період нової історії.
 - В) Вирощування традиційних сільськогосподарських культур.
 - Г) Основні напрямки розвитку тваринництва в Україні.
 - Д) Зміни типів поселень в Україні у радянський період.
 - Е) Плетіння з рослинних матеріалів як один із видів художніх ремесел українців.
 - Є) Виготовлення виробів з бісеру як один із видів художніх ремесел українців.
 - Ж) Виготовлення виробів з кістки та рогу як один із видів художніх ремесел українців.
- 3). Художня обробка дерева як один із видів ремесел українців.
- І). Обрядові страви жителів Наддніпрянини.

- К). Обрядові страви зимового циклу народного календаря.
- Л). Характеристика зимового транспорту українців.
- М). Одяг гуцулів: етнографічні особливості.
- Н). Одяг бойків: етнографічні особливості.
- О). Одяг лемків: етнографічні особливості.
- П). Одяг поліщуків: етнографічні особливості.
- Р). Одяг литвинів: етнографічні особливості.
- С). Розвиток транспорту та шляхів сполучень в сучасній Україні.
- Т). Алкогольні напої українців.
- У). Безалкогольні напої українців.

20. Скласти термінологічний словник за поняттями:

Відносини міжетнічні, група етноконфесійна, група етнічна, група етнографічна, група етнолінгвістична, депортація, дискримінація, діаспора, еміграція, етнізація, етнікос, етнос, етнічність, етоногенез, етнографія, етноконфесія, етнологія, етносфера, етноцид, ідентичність, маргінал етнічний, ментальність етнічна, народ, нація, історична пам'ять, історично-етнографічні райони, самовизначення, самоідентифікація, самосвідомість етнічна, сепаратизм етнічний, субетнос, гадання, ворожіння, екуменістичний рух, католицизм, календарна обрядовість, національна церква, обряд, патріархальна сім'я, православ'я, протестантизм, полігінія, поліандрія, пуналуарна сім'я, релігійна община, реформація, ритуал, свято, секта, сімейна обрядовість, сім'я, шлюб, уніатство, язичництво. барка, баркас, байдак, бунда, двір, дворище, хутір, село, селище, присілок, гринджоли, ридван, віз, гарба, мажа, кептарик, плахта, запаска, фerezея, каптан, чайка, сорочка, кірсетка, лейбик, камізелька, сіряк, кобеняк, опанча, свита, постолі, чоботи, кисіль, лемішка, мамалига, юпка, кабат, черес, личаки, черевики.

Завдання для індивідуальної роботи: виготовлення електронних презентацій, заповнення анкет-питальників (2 чи 3 респондента) ІМФЕ імені М.Т.Рильського, виготовлення контурної карти, фотопортретів вчених –етнологів,

1. Виготовити фото-портрети вчених- етнографів. Г.Новицького; Г.Григоровича-Барського; Феодосія Сафоновича, В.Тарнавського, О.Афанас'єва-Чужбинського, Д.Де ла Фліза та сучасних етнологів.
2. Позначити на контурній карті етнографічні групи українського народу та етнографічні регіони та райони.
3. Позначити на контурній карті антропологічні області та типи українців.
4. Заповнення анкет-питальників (2 чи 3 респондента) ІМФЕ імені М.Т.Рильського.
5. Участь в етнографічних заходах на факультеті «Ярмарок народних страв», «Рушник у звичаях і традиціях українського народу», «Полтавська сорочка – мамина пам'ять», « Народна символіка українців» та ін.

Тематика рефератів:

1. Теорія пасіонарності та енергетичних полів Л.Гумільова.
2. Правомірність теорії географічного детермінізму щодо розвитку етнічних спільнот в Україні.
3. Територіальні зміни кордонів Гетьманщини в ході Української революції ХУІІ століття.
4. Територіальні зміни в Україні внаслідок поділів Польщі у ХУІІІ столітті.
5. Повоєнні угоди кінця 40-х – початку 50-х років ХХ століття та їх вплив та процес об'єднання етнічних українських земель.
6. Конституційний процес в Україні в історичній ретроспективі.
6. «Теорія націй» Й. Гердера.
7. Обмеження та повна ліквідація української державності у ХУІІІ столітті.
8. Етнографічна діяльність М. Маркевича.
9. Етнографічна діяльність М.Костомарова.
10. Особливості народного житла Наддніпрянщини.
11. Декоративне оздоблення української хати.
12. Особливості гуцульського житла.
13. Святковий одяг українців.
14. Жіночі прикраси.
15. Зачіски українців.
16. Народна косметика.
17. Торгівельний шлях «із варяг у греки» в історії українського народу.
18. Особливості гужового та водного транспорту етнографічних груп України (бойки, лемки, гуцули): спільні та відмінні риси.
19. Характеристика транспортних сухопутних шляхів в Україні в період середньовіччя.
20. Продуктивно-харчові форми виявлення традиційної гостинності, благодійності, милосердя українців.
21. Хліб у житті українців та пов'язані з ним народні обряди і забобони.
22. Піст у житті українського народу.
23. Господарські функції селянської громади на селі.
24. Звичаєве право в житті запорізького козацтва.
25. Громадське дозвілля і етикет.
26. Регіональні особливості весільних обрядів українців.
27. Похоронно-поминальний обрядовий цикл.
28. Родинні зв'язки: види, специфіка.
29. Людські химери в українській демонології.
30. Християнська релігія в світоглядному і побутовому контексті.
31. Дохристиянські вірування українців.
32. Особливості дитячого щедрування і колядування в Україні.
33. Русалії як обов'язкові обряди весняного циклу.
34. Язичницькі традиції в українських обрядах.

Питання для підсумкового контролю з курсу «Етнографія України» для студентів історичного факультету

1. Етнічні спільноти, їх класифікація.
2. Етнографічна діяльність М.Костомарова.
3. Етнографічна характеристика народних свят зимового циклу.
4. Основні джерела та методологія етнографічних досліджень.
5. Розвиток етнографічної науки наприкінці XIX століття.
6. Характеристика свят та обрядів осіннього циклу.
7. Предмет, об'єкт та завдання етнографії як науки. Визначення понять «етнологія», «етнографія», «народознавство».
8. Сучасна етнографічна та етнологічна наука в Україні.
9. Основні шляхи формування національної свідомості та патріотизму, поваги до власної історії та культури у підростаючого покоління.
10. Співвідношення за змістом і обсягом понять «етнос», «народ», «нація».
11. Процес становлення Української Академії Наук та її установ.
12. Похоронно-поминальний обрядовий цикл.
13. Проблема походження українського етносу в історіографії.
14. Особливості розвитку етнографії в радянський період.
15. Християнство як світова релігія, його значення в житті українського народу.
16. Динаміка чисельності, територіальне розміщення українців на межі XX-XXI ст.
17. Діяльність Етнографічної комісії УАН (1921 – 1933 рр.).
18. Весняна обрядовість українців.
19. Етнічний склад населення України та етнопонаціональні конфлікти.
20. Становлення та діяльність академічних установ в незалежній Україні.
21. Первісні форми релігійних вірувань жителів етнічної території України.
22. Усна народна творчість як джерело етнографічних знань.
23. Пріоритетні наукові проблеми сучасної етнології та етнографії.
24. Характеристика демонологічного пантеону українців.
25. Традиції українського літописання у XII — середині XVII століть.
26. Основні та допоміжні види господарювання українців
27. Язичництво як світоглядна система переконань.
28. Історико-етнографічне районування України.
29. Етнографічні праці та розвідки першої половини XX століття.
30. Гадання, замовляння, ворожіння як специфічні види народних знань.
31. Основні етапи українського державотворення в історичній ретроспективі.
32. Трудова обрядовість українців.
33. Первісні форми шлюбних взаємин та їхній розвиток в Україні.
34. Становлення етнічної території України в історичній ретроспективі.
35. Загальна характеристика домашніх промислів та ремесел.
36. Землеробський календар та народна метеорологія.
37. Теорія енергетичних полів та пасіонарності Л.Гумільова. Правомірність теорії географічного детермінізму в етнологічній науці.
38. Прядіння і ткацтво в Україні.
39. Сучасні принципи створення сім'ї в Україні.
40. Проблема походження слов'ян в історичній науці.
41. Деревообробні промисли та ремесла.
42. Народини (особливості обрядів, пов'язаних із народженням дитини).
43. Основні версії походження індоєвропейців та їх аргументація.
44. Сучасний український костюм. Національні тенденції в сучасному українському костюмі.
45. Релігійне життя українського народу в історичній ретроспективі.
46. Проблема початкового етапу існування української нації.
47. Специфіка давньоруського вбрання населення етнічної території України.

48. Особливості свят літнього циклу.
49. Феномен етнічності.
50. Український народний одяг періоду середньовіччя.
51. Типи та функції сім'ї.
52. Загальна характеристика етнографічних та етноконфесійних груп в Україні.
53. Історичні типи народних поселень.
54. Весільний обрядовий цикл свят.
55. Зарубіжні автори про етнографічні знання українців XV – сер. XVII століть.
56. Чумакування як різновид торгово-візничого промислу в Україні.
57. Народні прикмети та передбачення погоди.
58. Анкета-програма Ф.Туманського для опису України.
59. Шкірообробні промисли та ремесла.
60. Дохристиянські вірування українців.
61. Етнографічна діяльність Д. Де ла Фліза.
62. Характерні риси народного житла Південної України.
63. Загальна характеристика народних знань.
64. «Черниговского наместничества топографическое описание...» А.Шафонського та «Топографическое описание Харьковского наместничества» Н.Загоровського.
65. Головні убори та взуття українців.
66. Сучасна релігійна ситуація в країні.
67. Перша етнографічна експедиція Російської Академії Наук в Україну.
68. Регіональні особливості народного одягу населення України.
69. Народна педагогіка.
70. Етнографічна діяльність М.Маркевича.
71. Водні засоби пересування українців.
72. Народна медицина.
73. Діяльність Комісії для опису губерній Київського учбового округу.
74. Обрядова їжа українців.
75. Роль звичаєвого права в регулюванні громадського побуту українців.
76. Історичні умови, особливості розвитку етнографічної науки у XIX столітті.
77. Засоби декоративного оздоблення українського одягу.
78. Основні форми громадського самоврядування.
79. Історичні умови розвитку етнографії у XVII - XVIII століттях.
80. Особливості народного житла жителів Наддніпрянщини.
81. Поняття та зміст звичаєвого права в Україні.
82. Козацькі літописи XVIII століття як джерело етнографічних знань.
83. Мережа транспортних сухопутних шляхів та водних артерій України.
84. Організація та функції сільської громади.
85. Вклад українських вчених у вітчизняну і світову етнографічну науку: дослідження Г.Новицького, мандрівні нотатки Г.Григоровича-Барського, внесок Ф.Сафроновича.
86. Традиційні та повсякденні страви українців.
87. Організаційні форми та основні функції молодіжних об'єднань українців.
88. Діяльність Російського географічного товариства та його вплив на розвиток етнографічної думки в Україні.
89. Піст у житті українців та його значення.
90. Звичаєве право в житті запорозького козацтва.